

TOPOARE CU TUB TRANSVERSAL PENTRU FIXAREA COZII ȘI TĂIȘ VERTICAL DIN MOLDOVA (PERIOADA BRONZULUI TIMPURIU ȘI MIJLOCIU). ÎNCERCĂRI DE ORDONARE TIPOCRONOLOGICĂ ȘI CULTURALĂ (I)*

FLORENTIN BURTĂNESCU (Botoșani)

Introducere

În prima parte a studiului despre topoarele cu manșon transversal și un singur tăiș din Moldova, ne vom ocupa mai ales de piesele care se atribuie bronzului timpuriu, tipologic mai simple, partea a doua fiind rezervată discutării topoarelor mai evolute, datate în bronzul mijlociu (tipurile Pădureni, Monteoru, Apa-Nehoiu, Filipeni, conform clasificării lui Al. Vulpe). Necesitatea reluării problematicei acestei categorii de piese din Moldova, la peste trei decenii de la apariția monografiei lui Al. Vulpe (Vulpe 1970), este justificată de sporirea numărului descoperirilor din această zonă, de unele progrese în descifrarea hărții culturale a bronzului timpuriu și mijlociu din regiune, precum și de apariția între timp a unor lucrări speciale consacrate ordonării tipologice și cultural-cronologice a acestei categorii de topoare în zone învecinate sau mai îndepărtate (spațiul nord-pontic, Kaukaz, Bulgaria).

Topoare cu manșon transversal și tăiș vertical de forme simple, de pe teritoriul actual al Moldovei, au fost publicate pentru prima dată în mijlocul și în a doua jumătate a deceniului 7 al secolului trecut, când sunt încercate și ordonări tipologice și culturale (Găiceana, Corbasca, Mărăști, Osebiți: M. Florescu, Căpitanu 1964; idem 1968, 49-55, fig. 1-2). În zonele situate imediat spre nord, astfel de piese sunt însă mai demult cunoscute (Slobodka Rungurska, Darabani, Pistyn: Dullo 1936, fig. 17/8; Berciu 1942a; Žaki 1960, 90, fig. 1/3).

În binecunoscuta lucrare monografică a lui Al. Vulpe (Vulpe 1970), în care este detaliat tratată și problematica topoarelor cu manșon transversal și un singur tăiș, au fost publicate și alte piese din Moldova (Petricani, Oniceni/Pustieta, Bârlălești/Murgeni). Un tip

va fi denumit după locul de descoperire a unui topor din această zonă (Corbasca), în timp ce pentru zona de la răsărit de Carpați este evidențiat tipul Darabani, care este pus în legătură cu culturile Costișa și Komarow. În mod corect, toporul de la Osebiți a fost văzut în conexiune tipologică și culturală cu piese descoperite în zonele răsăritene (*ibidem*, 60-61), S. N. Korenevskij precizând mai apoi și seria tipologică specifică spațiului nord-pontic, căreia îi aparține (tipul Kolontaevka: Korenevskij 1976, 22).

Ulterior, vor fi publicate și alte topoare din Moldova, însă lor li se dedică fie scurte fișe individuale informative, fie articole de mică întindere în care se încearcă încadrări tipologice și culturale conform schemei propuse de Al. Vulpe. Alteori, singurele informații se rezumă la cele reieșite din desenele pieselor. Oricum, demne de menționat sunt primele semnalări din Moldova ale unor topoare foarte simple, fără manșon reliefat, atribuite tipului Baniabic (Dr. N. Popovici 1979, cf. Ignat 1981, 133, nota 4; Dumitroaia 1985, 465-466, fig. 4/a) și interpretările (tipologice, culturale, de context) care se dau descoperirilor din Podișul Sucevei într-o recentă lucrare dedicată metalurgiei epocii bronzului și Hallstattului din această microregiune (Ignat 2000, 19, 30-31, 39-42, 44, 122).

Actualmente, cunoaștem un număr de topoare cu manșon transversal și tăiș vertical, de forme simple, de circa 3 ori mai mare decât cel al pieselor de același tip adunate la sfârșitul anilor '60. Ele provin în număr covârșitor din descoperiri întâmplătoare, cele găsite în timpul săpăturilor arheologice fiind o raritate (Răcățau). Dacă unele topoare pot fi legate conjectural de așezările în perimetrul sau în vecinătatea cărora au fost aflate (Poduri, Osebiți), în schimb nici o piesă nu provine din

inventare funerare. O bună parte din topoarele la care facem referire, cunoscute azi, au apărut izolat, mai rar în contextul unor depozite. Deocamdată, singurul topor cert de acest ultim tip este cel din depozitul de la Corbasca, însă este foarte posibil ca și alte topoare publicate ca "descoperiri izolate" să fi intrat în componența unor depozite (cazul pieselor de la Găiceana I sau Mălușteni, întotdeauna alături de piese tipologic mai noi - topoare de tip Monteoru sau celturi) (argumentația în favoarea asocierii unor topoare izolate la depozite, la *ibidem*, 24).

Privind harta 1 cu localizarea descoperirilor de topoare pe care le analizăm aici se observă concentrarea lor cu precădere în zonele de podiș. În regiunile joase, de câmpie, cu aspect stepic din nord-est (Câmpia Moldovei) și sud-est, astfel de piese lipsesc. Cercetarea sutelor de tumuli din aceste ultime zone, în majoritate adăpostind morminte din bronzul timpuriu și mijlociu, să ducă oare la o echilibrare a balanței cantitative? Varietatea tipologică a acestor piese este relativ mare. Pentru perioada bronzului timpuriu, în zonele unde au fost semnalate, mai mult sau mai puțin insistent, topoare simple cu tub transversal și un singur tăiș, s-au identificat câteva forme de manifestare culturală: grupul Târpești și așezarea de la Dolhești Mari (în nordul Subcarpaților și sudul Podișului Sucevei), manifestările de tip Aldești (zona Colinelor Tutovei), locuirea veche a bronzului timpuriu de la Bogdănești, prezența Jigodin (în depresiunile din sudul Subcarpaților) (Burtănescu 2001). Unele modificări morfologice, ce par locale, ale unor tipuri "alohtone" și, în cazul tipului Mărăști, chiar al unor inovații, creații specifice moldovenești, se pot constitui în dovezi indirecte ale existenței, cel puțin în zona culturală Târpești și în partea de vest a Podișului Bârladului (în cadrul Aldești și/sau al unei alte forme culturale mai târzii?), dacă nu ale unei metalurgii, atunci ale unei prelucrări a metalului. Lipsesc totuși dovezile directe ale unei (unor) astfel de activități pentru bronzul timpuriu (v. și Ignat 2000, 19, 40, pentru partea de nord-vest a Moldovei) (tipare, creuzete, duze). În aceste condiții, ipoteza existenței unui (unor) adevărate "focare" metalurgice sau de prelucrare a metalului în Moldova bronzului timpuriu mai are încă nevoie, pentru confirmare, de o înmulțire a descoperirilor și de o diversificare a lor. În plus, vor fi necesare și mai multe analize ale compozițiilor metalice ale pieselor.

Interesant este faptul că studiul tipologic al pieselor simple de tip *Schaftlochäxte*, descoperite până acum în Moldova (și cunoscute nouă), relevă legături cu arii culturale (transilvănene, estice - "de stepă", nordice - "șnurate") pentru care există confirmarea reieșită din studiul ceramicii. Cu alte cuvinte, harta culturală a spațiului est-carpatic în perioada bronzului timpuriu, ca și a celui mijlociu de altfel, așa cum ni se înfățișează în primul rând în urma analizei ceramicii, este în linii mari "validată" și consolidată de concluziile susținute prin studiul topoarelor cu manșon transversal și un singur tăiș. Tipurile cu răspândire sudică - de exemplu, seriile Veselinovo și Pătuțele -, lipsesc în Moldova și acest fapt nu ne miră, întrucât pentru bronzul timpuriu dovezile legăturilor Moldovei cu Muntenia, Oltenia, Dobrogea sau Bulgaria sunt palide.

Topoare arhaice

I. Catalog

Rădeni (com. Păstrăveni, jud. Neamț) (pl. 1/1) a (condițiile descoperirii): descoperire întâmplătoare (1968); b (locul descoperirii): punctul "Corlăți"; c (contextul arheologic): izolată; d (dimensiuni): L. 12 cm; L. lamă 8,6 cm; lăț. manșon 4,2 cm; lăț. minimă a lamei 4,4 cm; D. tub 2,3 cm; lăț. tăiș 6,4 cm; gr. 625 g; secțiunea lamei: rectangulară; e (compoziția metalului): analiză neefectuată; f (locul păstrării): colecție particulară; g (bibliografie): Dumitroaia 1985, 465-466, fig. 4/a (desen) = 7/2 (foto); h (ilustrația): descn după Dumitroaia 1985, fig. 4/a.

Rotunda (com. Liteni, jud. Suceava) (pl. 1/2). a: descoperire întâmplătoare, în condiții necunoscute (înainte de 1979); b: ?; c: izolată; d: L. 10,2 cm; L. lamă 7,3 cm; lăț. manșon 3,4 cm; lăț. minimă a lamei 3,8 cm (sub manșon); D. tub 2,2 x 2,3 cm; lăț. tăiș 5,6 cm; gr. 480 g; secțiunea lamei: rectangulară; e: analiză chimică spectrală nedistructivă, analiză metalografică, cf. Niculică, Cojocaru 2001, 695 (v. tabelul); f: piesă păstrată în colecția prof. Gh. Purnichi (Liteni); după 1979, la Muzeul Național al Bucovinei-Suceava (nr. inv. C/165); g: toporul a fost făcut cunoscut mediilor științifice de N. Popovici, într-o comunicare la Piatra Neamț, cu prilejul sesiunii "Petrodava 2000" (1979); Ignat 1981, 133, nota 4; Dumitroaia 2000, fig. 91/1; Ignat 2000, 28-29; h: desenul nostru.

Sn	Pb	Cr	Al	Mg	Ni	S	P	Zn	Mn	Fe	Cu	Si
0,04	0,06	0	0,006	0	0,034	0	0,077	0,008	0,007	0,017	99,4	0,293

II. Discuție

Cele mai simple forme de topoare cu tub de fixare a cozii și tăiș vertical prezente în Moldova sunt reprezentate de piesele de la Rădeni și Rotunda. Tipologic, ele au fost atribuite tipului Baniabic (Dumitroaia 1985, 465; N. Popovici, cf. Ignat 1981, 133, nota 4). Ambele descoperiri sunt localizate la vest de Siret, în zona primului segment al bazinului mijlociu al râului, într-o regiune de podiș. Nu există date despre eventuale contexte arheologice aflate în legătură cu cele două topoare. Doar piesa de la Rotunda a fost analizată din punct de vedere al compoziției metalului la suprafața piesei, rezultatele analizei chimice spectrale confirmând că este vorba de "cupru pur". Toporul de la Rotunda a fost turnat într-un tipar bivalv, confecționat din alte materiale decât aluminosilicați (Niculică, Cojocaru 2001, 695).

II. 1. Caracteristicile tipologice ale topoarelor arhaice moldovenești le-ar înscrie într-o variantă/serie a topoarelor tip Baniabic, caracterizată prin prelungirea spre interior a tăișului (varianta 2 după M. Roska: Roska 1933, 354 sau varianta a în tipologia lui D. Berciu: Berciu 1942b, 6), variantă cel mai bine reprezentată numeric în Transilvania (predominantă de altfel și în depozitul de la Vâlcele). Față de topoarele de la Vâlcele (v. Roska 1933, 354, care publică greutatea a 19 topoare din depozit), piesele de la Rădeni și Rotunda sunt totuși mai puțin masive.

II. 2. Dacă ne-am raporta la propunerile tipologice ale lui S. N. Korenevskij făcute în contextul discuției privind topoarele culturii Majkop, propuneri care au avut în vedere descoperiri de pe o arie mai largă (Korenevskij 1974), atunci ar exista argumente pentru o tratare diferențiată a pieselor din Moldova. Astfel:

1. Prin caracteristicile sale, piesa de la Rădeni ar aparține grupei topoarelor cu lama lățită spre tăișul care se termină în partea proximală cu o "aripioară", grupă pe care Korenevskij o socotea nespecifică ariei Majkop, dar bine documentată în Transilvania (grupă echivalentă cu tipul Baniabic/Roska-Berciu). Acestui tip îi erau atribuite și unele exemplare izolate descoperite în bazinul Niprului sau pe Volga (*ibidem*, 25-27, fig. 7/3; 9/5-11; L. Černyh 2001, 115, pentru piesele din Ucraina, cu evidențierea modificărilor locale aduse tipului respectiv de topoare).

2. În schimb, toporul de la Rotunda are toate elementele de formă caracteristice grupei 2-Korenevskij a topoarelor Majkop (lama scurtă, asimetrică; pentru

acestea, Korenevskij 1974, 18-21, fig. 6, piese legate de "etapa Novosvobodnoj"). Prin lama care se lățește vizibil spre tăiș, toporul de la Rotunda se apropie mai mult de piesele de la Apšeronskaja (Kaukaz) și Stajka (pe Nipru) (*ibidem*, fig. 6/14-15). În plus, în ceea ce privește compoziția metalului, observăm o mai evidentă apropiere a piesei de la Rotunda de grupările evidențiate pentru topoarele grupei 2-Korenevskij (*ibidem*, anexă p. 30-31), decât de compozițiile pieselor din depozitul de la Vâlcele (pentru acestea, Junghans, Sangmeister, Schröder 1968, 250-253, nr. analiză 8952-8971; Beșliu, Lazarovici, Olariu 1992, anexa 3, nr. probelor L 26-29, 31-33), cu specificarea că piesele Majkop au o cantitate de As care le permite includerea lor în categoria "bronzurilor arsenizate" (fără a atinge totuși la nici una din ele un procent mai mare de 7 %, ca în cazul unui topor de la Vâlcele)¹. În afara zonei Majkop, topoare cu caracteristici ale grupei 2-Korenevskij sunt rare (două piese în zona Niprului, plus încă una păstrată în Muzeul de Istorie din Kiev, cu loc de proveniență necunoscut: Korenevskij 1974, 21, fig. 4/simbol 2; 6/6, 13, 15; la care se adaugă toporul din M 31/4 de la Pavlovskij, în zona de silvostepă a Donului: Sinjuk 1983, fig. 8/7). Faptul că unul din topoarele nipruviene a fost confecționat din "cupru pur" (cel găsit la Verhnedneprovska) - ca și piesa de la Rotunda -, a constituit un argument pentru a-l considera o imitație locală a topoarelor Majkop de grupa 2, topoare care în zona originară erau turnate din bronz arsenizat (Korenevskij 1974, 21). De altfel, posibilitatea unei producții locale a topoarelor ucrainene de grupa 2 Majkop a fost invocată și pe baza diferențelor la nivelul detaliilor de formă ale acestora în raport cu piesele caucaziene (L. Černyh 2001, 115).

II. 3. Este lesne de constatat, dacă privim o hartă actuală cu descoperirile de piese de tip *Schaflochäxte* - cele mai simple din estul și sud-estul Europei -, că acestea se concentrează în două areale, bine reprezentate numeric de piese apropiate tipologic. Unul din ele răsăritean, nord-caucazian, este legat în mod evident de aria Majkop, unde sunt caracteristice topoarele grupei 2-Korenevskij ("tipul Majkop"). În celălalt areal, vestic, transilvănean, predomină piesele masive, cu lama asimetrică și "aripioară" ("tipul Baniabic"). Centrul Europei pare a fi acoperit, în schimb, de topoarele tip Fajsz, al căror areal include la periferia orientală și extremitatea de vest a României (un catalog al topoarelor de tip Fajsz, la Vulpe 1970, 28-29; despre aria de răspândire a acestui tip, mai recent, Gogăltan 1999, 140). Pe lângă aceste tipuri principale, în

arealele lor de origine, în vecinătatea lor sau în spațiul dintre ele apar alte tipuri și variante (serii) mai slab reprezentate numeric. Unele din ele sunt interpretate ca variante (sau chiar tipuri aparte) locale, confecționate după prototipuri sau sub impulsuri venite dinspre ariile metalurgice mari (care au avut ca finalitate crearea de "focare" metalurgice sau de prelucrare a metalului locale) (cazul de pildă al topoarelor cu lama îngustată spre tăiș din bazinul mijlociu al Volgăi: Korenevskij 1974, 25, fig. 9/1-3²). Altele își datorează originalitatea "interferențelor tipologice" dintre tipurile principale (de exemplu, cazul unor piese cu caracteristici combinate Baniabic și Fajsz, cum sunt cele de la Cubleșul Someșan, poate și Cheile Turului: Vulpe 1970, 27-28, pl. 3/34-35). Alte topoare își au probabilele "rădăcini" tipologice în altă parte (vezi, de pildă, topoarele grupei 1-Korenevskij, din aria Majkop, cu origini căutate în Asia Anterioară: Korenevskij 1974, 16-18, 28). Sunt de menționat apoi piesele cu caracteristici similare situate la sute de kilometri distanță depărtare unele de altele sau foarte departe de regiunile considerate de origine și pentru care, în general, s-au evitat explicațiile categorice³.

II. 4. În arealul vestic, în afara Transilvaniei, descoperirile de topoare care au fost încadrate sau circumscrise tipului Baniabic sunt relativ puține. Amintim o piesă din zona centrală a Dalmației (Otok: Žeravica 1993, 20, cat. 44, pl. 20/44), una de la Bela Crkva (Durman 1983, 44, pl. 12/2), un topor de la Pistyn (azi Pistynj, în bazinul superior al Prutului: Žaki 1960, 90, fig. 1/3), două descoperiri din Dobrogea (Mahmudia: Vasiliu 1996, fig. 1; Izvoarele: Irimia 1998, fig. 2 și 3 - topor din cupru cu un conținut scăzut de As) și piesele moldovenești discutate aici.

II. 4. a. Judecând după conturul piesei de la Bela Crkva publicată de Al. Durman, aceasta ar aparține tipologic seriei Baniabic, cea mai bine reprezentată în Transilvania (respectiv variantei 2-Roska sau a după Berciu).

II. 4. b. Toporul de la Izvoarele, din sud-vestul Dobrogei, ca și cel de la Otok ar putea fi atribuite, prin caracteristicile lor morfologice și prin dimensiuni, grupei 3 de topoare evidențiate de Korenevskij în aria culturii Majkop (pentru aceasta, Korenevskij 1974, 22-25, fig. 8/1-7, care atribuie aceleași grupe și exemplarul de la Pistyn). În plus, decorul (?) de linii "în unghi" care apare pe muchia părții proximale a toporului de la Izvoarele, ca și pe cea a unei piese de la Dănceu-Jiana, recent publicată

(aceasta are însă și elemente de tip Fajsz; Crăciunescu 1998, 146, pl. III/1), îl găsim pe unele dintre topoarele descoperite în mormintele de la Novosvobodnoj-"Klady" (Munčaeu 1994, 193, pl. 47/3; Rezepkin 2000, pl. 54/7, 14), ce-i drept însă, nici unul de grupa 3-Korenevskij. Ar putea exista vreo legătură între exemplarele dunărene, plus piesa de la Otok, localizate la sud de aria topoarelor "clasice" de tip Baniabic, și produsele similare din Kaukaz?

II. 4. c. În schimb, piesa de la Mahmudia (în nordul Dobrogei) ar putea fi mai curând legată, prin caracteristicile ei tipologice, de topoarele cu "aripioară", lamă zveltă, lungă și tăiș îngust din care cunoaștem exemplare în Transilvania (Toplița:Vulpe 1970, pl. 3/33), în regiunea bazinului Niprului (Zvenigorodka: Kločko 1994, fig. 3/3) și Krimcea (Dolinka: Korenevskij 1974, 24, fig. 8/7). Tipare bivalve utilizate la turnarea acestui tip de topoare au fost găsite în morminte cu schelete întinse de tip "post-Mariupol" aflate în regiunea Dnepropetrovsk (M. 10/T. 2, grupa tumulară XII, Verhnjaja Maevka și în M. 9/T. 2 de pe insula Samara: Kovaleva 1984, 36-37, fig. 6; v. și Černyh 1992, 90, fig. 29/25-25a). Aceste topoare au o formă specifică a secțiunii transversale a lamei, cu un șanțuleț pe partea interioară, datorat caracteristicilor fantei tiparului bivalv pe unde se turna metalul (șanțuleț existent și la piesa de la Mahmudia). Aceleași serii de piese îi aparține poate și toporul de la Grečanki (pe Nipru), care este de dimensiuni mai mici (Korenevskij 1974, fig. 9/5)⁴.

Existența unei mici "cocoșe" la îmbinarea lamei cu tubul, în partea proximală a toporului, apropie tipologic topoarele de la Selit'ba și Boltunovka (bazinul Volgăi mijlocii) (v. desenul la Černyh 1992, fig. 28/27, 28; la Maksimov 1962, fig. 3/1-2, în publicația originală, aceste "cocoșe" nu sunt reprezentate) de piesa de la Dolinka. Tipologic, aceasta din urmă pare mai timpurie decât piesele de pe Volga.

S. N. Korenevskij a comparat toporul de la Dolinka cu piesele încadrate de el în grupa 3 a topoarelor întâlnite în aria Majkop, iar pieselor de la Grečanki și celor de pe Volga le-a găsit cele mai bune paralele în Transilvania, în topoarele Baniabic (Korenevskij 1974, 24-27; aceleași încadrări și la E. N. Černyh: Černyh 1992, 88, 90; L. A. Černyh adaugă listei topoarelor ucrainene cu analogii în tipul Baniabic alte descoperiri recente: L. A. Černyh 2001, 115). În plus, E. N. Černyh a considerat că în tipare ca acelea de la Verhnjaja Maevka și Samara se turnau topoare ce imitau prototipuri caucaziene și/sau

transilvănene (Baniabic) (Černyh 1992, 90; la fel crede și Kločko 1994, 151; L. A. Černyh 2001, 115, se îndoieste însă că în aceste tipare se turnau piese Baniabic). Recent, piesele din zona Niprului au fost reunite într-un tip aparte denumit "Sokolovo" (Kločko 1994, 151, fig. 3).

Pentru datarea acestei forme de topoare (care nu este exclus să fi avut mai multe serii/varianțe) pot fi folosite informațiile furnizate de contextele arheologice în care s-au aflat tiparele din regiunea Dnepropetrovsk (în morminte "post-Mariupol") și piesa de la Dolinka (cf. Korenevskij 1974, 24 și Černyh 1977, 41, fig. 5/2-6, într-un mormânt al "culturii Kemi-Oba", alături de alte piese metalice specifice ariei Majkop, etapa Novosvobodnoj). Din păcate, în ceea ce privește datarea complexelor de tip "post-Mariupol" există puncte de vedere diferite. În ceea ce ne privește, înclinăm să socotim mai verosimilă propunerea lui Ju. Ja. Rassamakin, care este fundamentată pe dovezi mai clare, de a plasa marea parte a descoperirilor de acest tip, pe care el le denumește "Kvitjana", la un nivel sincron cu Tripolic C2 (fără a exclude, pe ansamblu, un sincronism și cu C1) (Rassamakin 1999, 87, 116; idem, 2000, 159-161). Alte fapte vin să sprijine chiar o prelungire a tradițiilor "Kvitjana" până la Mihajlovka II (= Jamnaja timpurie) (v. Kotova, Spicina 1999, 26-27). În nord-vestul Mării Negre, materiale "Kvitjana" au apărut în morminte Usatovo (11 aplici sau mărgelile figurate din os, "în formă de 8" găsite în M 33 - cu ceramică Usatovo târzie - de la Sadovoe: Maljukevič, Petrenko 1993, fig. 5/2). Toporul de metal cu manșon și tăiș vertical descoperit într-un mormânt usatovian la Aleksandrovska pare a fi, judecând după schița pusă la dispoziția noastră de V. G. Petrenko, tot de tipul pe care-l discutăm aici. În plus, două aplici figurate din os, de tipul celor de la Sadovoe, s-au aflat într-un mormânt cu schelet chirchic descoperit într-un tumul săpat la Luncavița, în nordul Dobrogei (M7/T. I Luncavița-"Drumul Vacilor": Vasiliu 1995, 119, pl. IV/1a-b), pentru care am propus apartenența la orizontul cultural-cronologic Usatovo târziu-Foltești I (Burtănescu 1998a, 182-183). Aceste date nu ar mai face deci surprinzătoare prezența la Mahmudia, tot în nordul Dobrogei, a încă unei piese arheologice cu paralele în zona culturală "Kvitjana", respectiv toporul cu lamă zveltă discutat aici, a cărui datare la nivel de Usatovo-Foltești I ar fi, în acest caz, foarte probabilă. Pe același palier cronologic se plasează, posibil, și mormântul de la Dolinka din Crimeea. Inventarul metalic cu analogii în Majkop, descoperit acolo, își găsește cele mai bune

corespondențe printre obiectele de metal specifice la Novosvobodnoj-"Klady" orizontului stratigrafic III (v. Rezepkin 2000, 8, fig. 2), orizont încadrat fazei Majkop IV, care "ist gleichzeitig mit der Blütezeit von Tripol'e C2" (*ibidem*, 19).

Pentru topoarele pe care S. N. Korenevskij le atribuia în Ucraina tipului Baniabic (incluzând Grečanki) s-a propus recent apartenența lor la orizontul cultural-cronologic Jamnaja târzie (L. Černyh 2001, 115).

Așadar, evidențele tipologice, dar și de altă natură, pledează, în cazul unor topoare timpurii din arealul vestic (cum ar fi cele de la Mahmudia, Izvoarele, poate și Dănceu, sau Otok), pentru o legătură a lor mai curând cu piese din nordul Mării Negre și Caucaz, decât cu topoare din Transilvania sau zona Balkanilor.

II. 5. Dacă s-ar accepta paralelele tipologice găsite pentru topoarele cele mai simple din Moldova, atunci:

1. Ar trebui să se ia în considerare posibilitatea ca aceste topoare să fie aduse în zonă ca produse finite (și, în consecință, de văzut cine ar fi putut să le vehiculeze) sau să fi fost confecționate local, după prototipuri străine (și în acest caz, de căutat posibilul mediu cultural local, beneficiar).

2. Ar trebui să se ia în calcul pentru estimarea vechimii acestora, pe de o parte, încadrarea în timp a topoarelor din zona Majkop (mai ales a celor din grupa 2-Korenevskij, cu care se aseamănă piesa de la Rotunda), și pe de alta, propunerile de datare ale tipului Baniabic din Transilvania (în care se înscrie, prin caracteristici, toporul de la Rădeni).

II. 5a. În pofida relativ numeroaselor repere și elemente de contact cu civilizații bine datate din Orientul Apropiat, cronologia culturii Majkop rămâne încă un subiect pentru numeroase dezbateri. Există totuși în literatura mai recentă o tendință de a urca în mod considerabil începuturile culturii Majkop, atât sub raportul cronologiei absolute (Andreeva 1977, 50-55; Lyonnet 2000, 300-308, care plasează debutul culturii la sfârșitul mileniului V-începutul mileniului IV B. C.⁵), cât și sub cel al cronologiei relative, ajungându-se la propuneri de sincronizare a acestui moment cu Cucuteni A2-A4/A-B - Tripolie B1-2 (Rezepkin 1991, 76; idem, 2000, 11-16, 18, fig. 6). Marea majoritate a topoarelor care aparțin grupei 2-Korenevskij sunt însă de atribuit orizonturilor stratigrafice II și III de la Novosvobodnoj-"Klady", ce corespund în recenta periodizare publicată de A. D. Rezepkin, cu sfârșitul fazei III și cu faza IV (Novosvobodnoj) a

culturii Majkop (v. Rezekin 2000, 5, 8, 18-19, fig. 2). Pentru această perioadă a culturii Majkop, arheologul rus propune un sincronism cu Tripolie C2 (*ibidem*, 18-19). Cum orizontul cultural al mormintelor de tip Životilovka-Volčansk-Bursuceni (Kovaleva 1978; eadem 1991a; eadem 1991b; Rassamakin 1994, 45; idem, 1996, 120; idem, 1999, 92, 97; pentru descoperirile de la Bursuceni: Jarovoj 1979) - care are și o componentă Majkop târzie, mai evidentă în zona Nipru-Samara-nordul Mării Azov, dar care poate fi identificată și în zona Prutului mijlociu - este documentat prin descoperiri și în estul Moldovei (la Corlăteni, Gara Banca, Liești, Vânători: Burtănescu 2001, Addenda I. 11/III), ne-am putea gândi la o eventuală astfel de filieră pentru apariția în această zonă a toporului de la Rotunda sau eventual a prototipului care a servit la realizarea lui. Fie direct (prin elemente Majkop), fie prin intermediul, de pildă, al amforelor sferice (ale căror vase, imitate sau nu, apar în morminte Životilovka-Volčansk-Bursuceni), amfore sferice bine documentate în regiunea Podișului Sucevei. Împotriva unei astfel de ipoteze ar sta lipsa din inventarul mormintelor Životilovka-Volčansk-Bursuceni, sincrone în linii mari cu manifestările Tripolie C2 și cu Horodiștea (II), a oricărui tip de topor cu tub transversal pentru fixarea cozii și tăiș vertical și cvasi-absența pieselor metalice din complexele culturii amforelor sferice de pe întreaga ei arie de manifestare. Oricum, în zona unde a fost descoperit toporul aici în discuție, printre eventualii "beneficiari" ai lui s-ar fi putut afla, pe lângă amforele sferice (de altfel, așa cum am menționat, puțin receptive la metal), manifestările culturale locale din perioada de tranziție (gen Sf. Ilie-Burdujeni sau Mihoveni-"Cahla Morii" - Dobreni).

Pe de altă parte însă, descoperirile de topoare de tip 2 Majkop în contexte legate de Jamnaja timpurie (pe suprafața antică a T.6 de la Tačin Carnig, în Kalmykia, ridicat deasupra unui mormânt Jamnaja timpuriu: Erdniev 1982, 213, 215, fig. 2/4; Šilov 1982, 215; M 31/4 Pavlovskij, în zona Donului: Sinjuk 1983, 26, fig. 8/6-7) pune în discuție și posibilitatea unei utilizări mai recente a acestor topoare și pe cea a vehiculării lor către vest de către triburile Jamnaja. În felul acesta, toporul de la Rotunda ar putea căpăta o altă interpretare cultural-cronologică, care să fiină seama de contextul cultural de la începutul bronzului timpuriu din zona unde a fost găsit (v. mai jos).

II. 5b. În ceea ce privește datarea tipului Baniabic, ipotezele s-au sprijinit exclusiv pe argumente tipologice, și în primul rând pe unele asemănări sau elemente

comune ale unor piese Baniabic cu topoarele de tip Fajsz, Corbasca sau Veselinovo (prima variantă), pentru care existau repere cronologice utilizabile (Vulpe 1970, 27-29; Vulpe, Tudor 1970, 424-425; preluate și de Mayer 1977, 22; Řihovský 1992, 39-39; Žeravica 1993, 21). S-a propus astfel inițial orizontul Jevišovice B - Glina III ca fiind aplicabil și pieselor Baniabic, deși caracteristicile lor tipologice ar fi susținut o vechime mai mare a lor în comparație cu celelalte tipuri timpurii de topoare. Ulterior, păreri asupra datării și apartenenței culturale a topoarelor de tip Baniabic s-au diversificat și nuanțat (o sinteză a opiniilor formulate pe această temă, la Irimia 1998, 45 și Gogâltan 1999, 139-140, cu bibliografia recentă). Printre mediile culturale socotite sau presupuse a fi fost caracterizate prin prezența sau și prin prezența/circulația acestui tip de topor s-au enumerat: Coșofeni, Copăceni, iar mai spre vest, Vučedol, Makó, Somogyvár-Vinkovci, Nagyrév timpuriu. Însă, cel puțin o parte a dovezilor aduse în sprijinul unora dintre identificări sunt neconvingătoare⁶. Oricum, există un evident decalaj cronologic între fenomenele culturale din Transilvania și Ungaria de Vest presupuse a fi marcate de prezența topoarelor Baniabic și acelea din arealul estic cu topoare arhaice (Majkop, plus altele din zona nord-pontică) pentru care avem siguranța unor complexe arheologice închise, primele fiind aproape în totalitate mai noi. Constatarea este de natură să pună sub semnul întrebării unele încercări de a lega topoare arhaice din spațiul nord-pontic, considerate a avea legături tipologice cu piese Baniabic, de centrul metalurgic transilvănean. Aceasta dacă nu acceptăm propunerile recente ale L. A. Černyh de a data topoarele ucrainene pe care el le consideră apropiate tipului Baniabic exclusiv la nivel de Jamnaja târzie (L. A. Černyh 2001, 115). Așadar, în lipsa oricăror contexte arheologice clare de care să poată fi în mod cert legate topoarele Baniabic în arealul vestic, ipotezele legate de începutul sau de încetarea confecționării și utilizării lor aici, ca și de identificarea celor care le-au folosit, trebuie formulate cu multă precauție. La fel și orice alte construcții teoretice care s-ar baza pe aceste ipoteze⁷. Cum, judecând după desenul publicat de Gh. Dumitroaia, piesa de la Rădeni pare a fi în strânsă legătură tipologică cu topoarele din depozitul de la Vâlcele, sarcina de a-l data și identifica cu vreun mediu cultural străin sau local, devine, din pricina celor menționate mai sus, dificilă.

II. 6. Totuși, pentru Moldova, pornind de la localizarea descoperirilor și de la realitățile arheologice

actuale, nu excludem existența unei oarecare legături între topoarele de tip arhaic și grupul cultural de tip Târpești, de la începutul bronzului timpuriu, grup localizat în partea de nord a Subcarpaților Moldovei. Această ipoteză, pe care o formulăm aici cu titlu de rezervă, este deocamdată cea mai verosimilă. În arealul acoperit de acest fenomen cultural au mai fost descoperite și alte obiecte metalice care, tipologic, nu se pot atribui decât tot bronzului timpuriu, de pildă piesele de tip Randleistenbeil de la Târpești (Dumitroaia 1985, 469-470, fig. 3/4) și Hlăpești (Monah 1986, 34-35, fig. 3/2=4/2). Acestea din urmă aparțin unei variante aparte a topoarelor plate cu marginile ridicate, de aspect zvelt și formă trapezoidală (cf. tipologiei Vulpe 1975, 66-67), pe care o denumim Târpești-Grădina, cu circulație, se pare și în zonele controlate sau stăpânite de triburile Jamnaja (Ploiești-Triaj, mormânt: Vulpe 1975, 66, pl. 37/342; Grădina: Irimia 1977, fig. 1). O posibilă filieră Jamnaja, cel puțin pentru toporul de la Rotunda, argumentată pe baza existenței unor contacte cu populația Târpești (morminte de tip Jamnaja în arealul acesteia, la Broșteni și Târpești: Burtănescu 1998b, 44) și pe cea a prezenței topoarelor de tip 2 Majkop în contexte funerare Jamnaja timpurii din zonele răsăritene (Kalmykia, silvostepa Donului), începe să capete astfel contur. Din păcate, toporul de bronz "proušnyj" anunțat ca făcând parte din inventarul mormintelor Jamnaja descoperite la Cuconeștii Vechi (pe malul stâng al Prutului mijlociu) în 1974 (Ketraru et al. 1975, 438), nu a fost, din câte știm, publicat.

Dovezile actuale privind stadiul cunoștințelor metalurgice la comunitățile Târpești sunt puține și nesigure, ceea ce nu înseamnă că nu au putut dezvolta un anumit nivel al prelucrării metalului (poate și metalurgie?), de natură a le permite turnarea topoarelor plate de tipul cu marginile ridicate sau a celor cu manșon și tăiș vertical. Oricum, chiar și așa, nu avem acum argumente (tipologice sau de număr), pentru a considera că în cazul acestor ultime obiecte metalice avem de-a face cu "creații pure", locale, fără a avea modele din afară (transilvănene, pentru Rădeni sau "răsăritene", pentru Rotunda). Nu se poate exclude nici achiziționarea acestor topoare pe calea schimburilor de la alte comunități sau turnarea lor de către meșteri ambulanți străini. Pentru grupul Târpești propunem un sincronism cu Zăbala, Cățelu Nou (= Glina I), Schneckenberg A, Jamnaja clasică de final, cu posibilitatea unei evoluții ulterioare (care prinde poate și Schneckenberg B de început și prima parte a perioadei

Jamnaja târzie). În ani absoluți, o datare după 2900 B. C. până spre 2600/2500 ± B. C., pentru evoluția grupului Târpești, ni se pare posibilă.

Tipul Corbasca

I. Catalog

Corb(e)asca (com. *Corb(e)asca*, jud. Bacău) (pl. 1/3). a: descoperire întâmplătoare, cu ocazia construirii unei șosele; b: "în pădurea Scărișoarei"; c: depozit constând din piese metalice (topor cu manșon transversal pentru fixarea cozii și tăiș vertical, o daltă dreptunghiulară, de secțiune lenticulară, cu ceafa îngustă, tăiș ușor curbat și câte o linie canelată pe cele două fețe ale sale) și litice (topor, dălțiță și un cuțit curb în curs de prelucrare, toate din silex alb-vinețiu); d: L. 9,9 cm; L. lamă 7 cm; lăț. manșon 3,4 cm; lăț. minimă a lamei 2,9 cm; D. tub 2 x 2,3 cm; lăț. tăiș 4,7 cm; gr. 325 g; secțiunea lamei: pentagonală (↑); e: neefectuată; f: Muzeul de Istorie "Iulian Antonescu", Bacău (nr. inventar topor metal 5626); g: M. Florescu, Căpitanu 1968, 50-51, fig. 1/2 - foto; M. Florescu, Căpitanu 1969, 241, pct. 39.a; Vulpe 1970, 30, pl. 3/40 - desen; pl. 65/C - desene piese depozit; h: desenul nostru.

II. Discuție

Dacă ne-am raporta strict la tipologia lui Al. Vulpe (Vulpe 1970, 29-30; Vulpe, Tudor 1970, 419), atunci doar două piese ar prezenta, pentru zona Moldovei, toate caracteristicile generale asumate tipului Corbasca, și anume toporul din depozitul de la Scărișoara/Corbasca și piesa de la Poduri. Acestea li s-ar mai putea eventual adăuga, judecând după desenul publicat, și toporul de la Osoi. Pentru topoarele de la Osoi și, mai ales Poduri, vedem însă bune elemente de comparare și cu serii de piese din spațiul nord-pontic. Este adevărat că Al. Vulpe a sesizat prezența unor "influențe răsăritene de netăgăduit" și asupra tipului Corbasca (Vulpe 1970, 60) și din această perspectivă, piesele de la Osoi și Poduri ar putea fi incluse în acest tip și discutate aici. Vom opta însă pentru tratarea lor separată, cu evidențierea elementelor de apropiere atât față de topoarele atribuite de Al. Vulpe tipului Corbasca, cât și paralelele cu piesele răsăritene.

În prima publicație a toporului de la Corbasca, acesta a fost inclus, din punct de vedere tipologic, în seria cea mai veche a topoarelor cu "gaură de înmănușare transversală" cunoscute la noi, cele fără manșon, fiind atribuit subvariantei "B" a acesteia, mai nouă decât subvarianta (denumită "A") în care s-au încadrat piesele de la Vâlcele (M. Florescu, Căpitanu 1968, 51-52, nota 7). În plus, subvarianta B a fost socotită ca de tranziție la categoria de topoare cu manșon (*ibidem*, 51, nota 7).

Al. Vulpe a considerat piesa de la Corbasca reprezentativă pentru un tip aparte de topoare, cu o arie proprie de răspândire, tip pe care îl denumește "Corbasca". Aceștia din urmă i-au fost găsite legături tipologice cu piese Fajsz, Veselinovo și, într-o oarecare măsură Baniabic (Vulpe 1970, 29-30, pl. 3/40-43; 4/44-47). Denumirea de "tip Corbasca" a fost ulterior reținută în literatură.

Exemplarul din depozitul de la Corbasca (localizat în partea de vest a Colinelor Tutovei) își găsește cele mai bune corespondențe tipologice și de mărime în piesa de la Sebeș (jud. Alba) (Vulpe 1970, pl. 3/36 - desen; Metalurgia neferoaselor 1995, 24, cat. 18 - foto). Caracteristicile comune toporului de la Sebeș - încadrat în tipul Baniabic - și topoarelor Corbasca au fost deja reliefate (Vulpe 1970, 26, 30; Vulpe, Tudor 1970, 419), ele fiind interpretate de I. Andrițoiu, pentru piesa de la Sebeș, ca trăsături ale unei "forme de trecere" de la Baniabic la Corbasca (Andrițoiu 1992, 80; *idem*, 1993, 101). Unele asemănări se pot semna și cu topoarele de tip T-8 din Bulgaria Centrală (similitudini mai ales cu piesa de la Stara Zagora) (Černyh 1978a, 147, fig. 22/1-2 - desene; fofo: Detev 1949, fig. 2/4; Milčev, Kovačev 1971, 51, fig. 5/a; pentru încadrarea lor în tipul Corbasca, v. Nikolova 1999, 297). Un topor similar celor de tipul T-8 din Bulgaria a fost publicat ca descoperit la Podi (Muntegri: Žeravica 1993, 21, cat. 45, pl. 5/45), iar un altul provine dintr-o descoperire întâmplătoare făcută în sudul Albaniei, la Rrëmbec (Korçë) (Prendi 1995, 243-244, pl. I/3). Piesele bulgărești, precum și cele de la Podi și Rrëmbec, prezintă totuși vizibile deosebiri față de toporul de la Corbasca (sunt mai greoaie, manșonul este masiv - raportul L.tub/L. topor este de 0,35-0,40, spre deosebire de $\approx 0,30$ la piesele românești -, tăișul este mai îngust, fără "aripioară" în partea proximală, deci curbura lamei în partea proximală este mai atenuată).

Din păcate, pentru toporul de la Corbasca nu s-au făcut analize ale compoziției metalului. Toporul de la Sebeș este din "cupru pur", deși cantitatea de As (0,48 %)

(Junghans, Sangmeister, Schröder 1968, 250-251, nr. analiză 8929, completat cu *idem*, 1974, 381) se află la limita procentului socotit a marca amestecul intenționat al As în cupru ($>0,5\%$, cf. Černyh 1978a, 128). Topoarele T-8 din Bulgaria au fost turnate din cupru și bronz arsenizat ($\Delta s - 0,8\%$) (grupele chimice VIII-Cu și VIII-As: *ibidem*, 147, 359-analiza 9209; 376-analiza 12 070).

Deci:

1. Toporul de la Corbasca are asemănări cu o piesă descoperită în sudul Transilvaniei.

2. Dintre tipurile de topoare cu gaură de prindere transversală socotite cele mai simple, toporul Corbasca din Moldova are unele elemente comune doar cu piesa de la Sebeș, lipsind analogiile cu piesele arhaice găsite la est de Carpați (Rădeni și Rotunda).

Datarea și atribuirea culturală a toporului din metal din depozitul de la Corbasca rămân probleme deschise. Toporul și dălțița din silex aflate în același depozit aparțin unor variante (Piatra Neamț II și Șcheia-"Muncel" - Dolheștii Mari, cf. tipologiei noastre: v. Burtănescu 2001, anexa 1) reprezentate prin exemplare frecvent apărute în morminte ale culturii amforelor sferice (la Piatra Neamț, Șcheia, Dolheștii Mari, Mastacăn), dar care se întâlnesc la nord de România și în contexte specifice bronzului timpuriu (de pildă, în cadrul ceramicii șnurate central-europene). Tipul dălții metalice din același depozit de la Corbasca nu este nici el limitat la o perioadă de timp scurtă (Vulpe 1970, 30).

Topoarele transilvănene care au trăsături apropiate toporului de la Corbasca (în primul rând, Sebeș) provin din descoperiri întâmplătoare, însă în zona în care au apărut, despre o metalurgie aflată "cel puțin la nivelul topoarelor de tip Baniabic", se vorbește de-abia în contextul descoperirilor de tip Copăceni (Rotea 1993, 84). Poziția cronologică a acestora din urmă față de grupul Jigodin este încă subiect de controversă, unii socotindu-le fenomene contemporane (*ibidem*), alții considerând Jigodinu mai nou (Ciugudean 1996, 143-144).

Topoarele T-8 din Bulgaria Centrală, care prezintă unele elemente comune cu piesa de la Corbasca, sunt datate conjecural de E. N. Černyh într-o ipotetică fază târzie (BT 3), post Ezero B, a activității metalurgice din bronzul timpuriu bulgăresc (Černyh 1978a, 166).

În ceea ce ne privește, constatăm că toporul de metal de la Corbasca este tipologic mai nou decât piesele de la Rotunda și Rădeni, dar pare mai vechi decât toporul de la Poduri. Ultimul a fost pus în legătură cu descoperirile

de tip Costișa-Ciomortan de pe "Dl. Ghindaru" (Monah, Antonescu, Bujor 1980, 94; Dumitroaia 2001, 42) sau cu fragmentele șnurate de tip Jigodin găsite acolo (Burtănescu 2001, pl. XXXIII/5 = LIII/2b). Toporul de la Corbasca ar fi deci mai timpuriu decât aceste ultime orizonturi menționate, dar posibil mai nou decât grupul Târpești (de care am legat ipotetic piesele de la Rădeni și Rotunda).

Zona din Moldova, unde se află localizat depozitul, s-a aflat în întreaga perioadă a bronzului timpuriu (mileniul III B. C.) în sfera de influență a "cercului cultural central-românesc" (după P. Roman); mai mult, ea ne apare cultural ca o extensie a bronzului timpuriu sud-est transilvănean. În felul acesta, similitudinile cu piese din sudul Transilvaniei, nu trebuie să surprindă. Ne întrebăm chiar dacă nu cumva piesele din depozit au ajuns la est de Carpați gata confecționate. Rămâne totuși problema identificării celor care au vehiculat aici aceste topoare, întrucât, se cunoaște, comunitățile Jigodin, poate și Schneckenberg (doar B?) fabricau și confecționau piese de tip Dumbrăvioara. Să fie oare vorba de purtători ai fenomenului Zăbala, care împinși dinspre sud, pornesc spre centrul și sud-vestul Transilvaniei, unde contribuie la nașterea "grupului Livezile", iar spre est, în Podișul Bârladului dau naștere manifestărilor de tip Aldești (pentru Aldești: Burtănescu 2001)? Ipoteza apare ca fiind deocamdată mai logică, deși topoare Corbasca nu sunt cunoscute până acum în sud-estul Transilvaniei. Interesant este că piese de acest tip se întâlnesc în Transilvania, tocmai în aria presupusă a "grupului Livezile" (Pianu de Sus, Băcia, Călan) (Ciugudean 1996, 79-80, 123). Faptul că o coexistență cu grupe de amfore sferice pentru Aldești este posibilă cel puțin din perspectiva descoperirilor de la Gârceni (morminte în cistă, lângă care s-a aflat un castron de tip Aldești: A. Florescu, Marilena Florescu 1959, 224, fig. 3), ar oferi o explicație și pentru piesele din silex aflate în depozitul de la Corbasca cu paralele în grupul amforelor sferice. Trebuie totuși menționat că informații recente demonstrează pătrunderea purtătorilor acestuia din urmă și în sud-estul Transilvaniei (un mormânt în cistă, cu inventar tipic, la Sânmartin-Ciuc) (inf. Zs. Székely).

În opinia noastră, începutul manifestărilor de tip Aldești (de care legăm ipotetic și depozitul de la Corbasca), în care am văzut și o componentă culturală Zăbala, este ceva mai nou decât cel al grupului Târpești. În orice caz, o dată aproximativ din al doilea sfert al mileniului III B. C. pare verosimilă pentru cea mai veche prezență a tipului Corbasca în Moldova.

Discuție asupra topoarelor de la Poduri și Osoi

I. Catalog

Poduri (com. Poduri, jud. Bacău) (pl. I/4). a: descoperire întâmplătoare (I. Rusei); b: pe marginea de sud-vest a terasei pârâului Tazlăul Sărat, în apropierea punctului "Între Pâraie"; c: în perimetrul cunoscutei stațiuni preistorice de pe Dl. Ghindaru (Precucuteni, Cucuteni, Jigodin, Costișa-Ciomortan); d: L. 12,8 cm; L. lamei 9,8 cm; lăț. manșon 3,4 cm; lăț. minimă a lamei 3,6 cm; D tub 2,55 x 2,85 cm; lăț. tăiș 5,5 cm; gr. 650 g; secțiunea lamei: pentagonală (↓); e: neefectuată; f: Muzeul de Istorie "Iulian Antonescu", Bacău (nr. inventar 24 846); g: Antonescu 1980; h: desenul nostru.

Osoi (com. Comarna, jud. Iași) (pl. I/5). a: descoperire întâmplătoare; b: punct neprecizat; c: ?; d: L. 13,1 cm; L. lamă 10,1 cm; lăț. manșon 3,6 cm; lăț. minimă a lamei 3,8 cm; D. max tub 2,9 cm; lăț. tăiș 5,8 cm; e: neefectuată; f: ?; g, h: Chirica, Tănăsachi 1985, 90, fig. 9/5.

II. Discuție

Cele două topoare discutate aici au fost descoperite în regiuni geografice diferite, respectiv în extremitatea de sud-est a Câmpiei Moldovei (Osoi) și în sudul Subcarpaților Moldovei (Poduri). Ambele piese au fost descoperite întâmplător, însă toporul de la Poduri a fost în mod repetat legat de urmele de locuire de tip Costișa-Ciomortan (Păuleni) identificate în cursul cercetărilor de pe "Dl. Ghindaru" (Monah, Antonescu, Bujor 1980, 94; recent, Monah et al. 2001, 195). Nici una din piese nu a fost până acum supusă analizelor pentru aflarea compoziției metalului (sau aliajului).

Toporul de la Poduri a fost în mod eronat atribuit tipului Darabani (Monah, Antonescu, Bujor 1980, 94; Antonescu-Iovița 1981, 5; Iacobescu 2000, 46, pct. 54; Dumitroaia 2001, 44, cat. 16). Rectificarea, în sensul încadrării toporului în tipul Corbasca, o găsim la Nikolova 1999, 297. La fel, propunerea de includere a picsei de la Osoi în tipul Baniabic (Vasilie 1996, 28; cu rezerve, Ignat 2000, 40) a fost respinsă, fiind luată în calcul mai curând o legătură a sa cu tipul Corbasca (Irimia 1998, 39 și nota 4).

În ceea ce privește toporul de la Osoi, observăm prezența "cocoșei" formată la îngemănarea manșonului

cu lama, pe partea proximală, particularitate întâlnită la piesele de tip Dolinka-Selit'ba. În felul acesta, apropierea acestui topor de tipul Baniabic, făcută în contextul discutării piesei de la Mahmudia (Vasilu 1996, 28) nu mai pare surprinzătoare. Totuși, față de topoarele Sokolovo-Dolinka-Selit'ba, exemplarul de la Osoi pare mai evoluat tipologic (mașonul este mai clar evidențiat). Toporul de la Osoi prezintă și trăsături ale pieselor de tip Corbasca (mașon slab profilat, muchia superioară a mașonului înclinată spre exterior, ca la toporul de la Corbasca, raportul L.tub/L. topor de $\approx 0,30$). Din desenul publicat de V. Chirica și M. Tănăsachi s-ar putea deduce că în secțiune transversală lama este hexagonală, ceea ce nu ar caracteriza topoarele Corbasca, așa cum au fost ele definite. Piesa aici în discuție are și unele elemente de comparație cu toporul de la Poduri (dimensiuni apropiate, profilul longitudinal al părții distale a lamei asemănător). În zona unde a apărut, toporul de la Osoi ar putea fi legat de prezența unor comunități Jamnaja, catacombe sau, eventual, de cea a purtătorilor culturii ceramicii cu multe brăie.

Piesa de la Poduri are în schimb similitudini de formă și mărime cu toporul de la Pianul de Sus (jud. Alba) (Kőszegi 1957, 47, pl. VI/3 - foto), încadrat în tipul Corbasca (Vulpe 1970, 30, nr. cat. 41). Trebuie remarcate și unele elemente de corespondență cu toporul de la Călan, atribuit de asemenea tipului Corbasca (*ibidem*, 30, nr. cat. 42, pl. 3/42) (vârful pentagonului din secțiunea transversală îndreptat spre interior, forma lamei și a tăișului). În felul acesta, enumerarea piesei de la Poduri printre topoarele tipului Corbasca (în cadrul căruia ar putea reprezenta o variantă aparte - mai nouă? -) nu pare lipsită de argumente. Mai adăugăm la acestea și localizarea piesei, precum și posibilitatea unei eventuale confirmări tipocronologice: Corbasca (topor)-Aldești (manifestare culturală) mai vechi ca formă-fenomen cultural decât Poduri (topor)-Jigodin (grup cultural, de care s-ar putea lega piesa de la Poduri, atestat pe "Dl. Ghindaru" de ceramică șnurată tipică). Nu putem exclude pentru toporul analizat nici o eventuală legătură cu cele mai vechi manifestări ale bronzului timpuriu din așezarea de la Bogdănești, care în opinia noastră sunt de comparat cu fenomenul Schneckenberg A din sud-estul Transilvaniei.

Dacă raportăm caracteristicile toporului de la Poduri la cele ale grupelor de topoare din bronzul mijlociu evidențiate de S. N. Korenevskij pentru zonele din nordul Mării Negre (Korenevskij 1976), atunci piesa noastră poate fi ușor inclusă și în grupa 2-Korenevskij (tipul

Kolontaevska) (pentru aceasta, v. *ibidem*, 19-23, fig. 6-7), cu precizarea că numai unele topoare atribuite acestuia se pot compara mai bine cu piesa de la Poduri. Să fie vorba oare în acest caz de greșire a unor elemente "răsăritene" pe topoare Corbasca? Sunt de semnalat și unele apropieri de unul din topoarele de la Belousova (Podolia) (Tallgren 1926, fig. 98/3), cu impresia totuși că ultimul pare mai nou tipologic.

Despre tipul Darabani (Vulpe) în Moldova

Tipul Darabani, așa cum a fost definit de Al. Vulpe (Vulpe 1970, 41-42, pl. 8/111-115; Vulpe, Tudor 1970, 423), lasă impresia unuia destul de vag conturat, piesele atribuite acestuia având puține (sau deloc) trăsături comune. Caracterul eterogen al tipului a fost de altfel asumat și explicat chiar de autorul clasificării: "Wie die Abbildungen verdeutlichen, weist jede der Darabani-Äxte gewisse eigenwillige Züge auf; doch lassen sich heute nicht mehrere Typen herausstellen" (Vulpe 1970, 41). Pentru a mai reduce din impresia de "amestec" s-au propus, în cadrul tipului Darabani, unele ordonări tipologice, lăsând pe seama înmulțirii descoperirilor eventuala transformare, concretizare a lor în tipuri de sine stătătoare. Astfel, piesele găsite la Mărăști, Petricani, Găiceana, Bârlălești, Veseloe erau grupate în funcție de prezența unei muchii distale a lamei puternic curbate, iar cele de la Stublo, Bielousova, Pistyn aveau în comun caracteristica unei lame drepte, cu muchia exterioară curbată. Între cele două grupări era plasat tipologic toporul de la Darabani (*ibidem*). Piesele descoperite între timp pe fațada orientală a Carpaților, precum și apariția unor noi lucrări de clasificare a topoarelor din regiunea nord-pontică confirmă previziunile lui Al. Vulpe din 1970. Unele piese, atribuite inițial tipului Darabani, se grupează într-adevăr pe tipuri distincte (unele chiar cu variante), specifice zonei est-carpătice, altele țin tipologic de serii ce își au originea în arcalurile răsăritene⁸.

Tipul Mărăști

I. Catalog

Găiceana I (com. Găiceana, jud. Bacău) (pl. 1/9).
a: descoperire întâmplătoare; b: în punctul "Via

Sn	Pb	As	Sb	Ag	Ni	Bi	Au	Zn	Co	Fe
0	0	0	0	0,021	0,047	0	0	0	0	0

Găiceni” sau “Fântâna lui moș Galan”, pe coasta Dl. Pădurea Scaunului (cf. Marilena Florescu, Căpitanu 1969, 263, pct. 71. c., “pe panta lină a dealului Zarea Găiceni”), la circa 3 km de sat, pe drumul spre Tăvădărești; c: în octombrie 1960, o cercetare la fața locului, fără a se identifica alte resturi de locuire; tot de aici mai sunt amintite ca descoperite întâmplător: un topor din metal de tip Monteoru (aflat izolat la circa 500-600 m de primul topor) și un topor perforat (?) din piatră; d: L. 15 cm; L. lamă 10,4 cm; lăț. manșon 3,4 cm; D. tub 2,5 cm; lăț. tăiș 5,3 cm; secțiunea lamei: hexagonală; e: v. tabel, cf. Junghans, Sangmeister, Schröder 1968, 246, nr. analiză 8813; f: Muzeul de Istorie “Iulian Antonescu”, Bacău; g: Marilena Florescu, Căpitanu 1964, 445, fig. 1; Vulpe 1970, 42, cat. 114, pl. 8/114; h: după Vulpe 1970, pl. 8/114.

Mărăști (com. Filipeni, jud. Bacău) (pl. I/8). a: descoperire întâmplătoare (1963); b: “în vatra satului”; c: izolată; d: L. 14,5 cm; L. lamă 10,3 cm; lăț. manșon 4,4 cm (fragm.); lăț. minimă a lamei 2,8 cm; D. tub 2,4 cm; lăț. tăiș 5,2 cm, gr. 630 g; secțiunea lamei: hexagonală; f: Muzeul de Istorie “Iulian Antonescu”, Bacău (nr. inventar 5040); g: Marilena Florescu, Căpitanu 1968, 52, fig. 1/1 - foto; Marilena Florescu, Căpitanu 1969, 252, pct. 58; laVulpe 1970, pl. 8/113 - desen; h: dupăVulpe 1970, pl. 8/113.

Miroslovești (com. Miroslovești, jud. Iași) (pl. I/7). a: descoperire întâmplătoare; b: loc necrecizat de pe teritoriul comunei; c: singulară; d: L. 13,3 cm; L. lamă 10,3 cm; lăț. manșon 3,75 cm; lăț. minimă a lamei 3,35 cm; D. max. tub 2,6 cm; l. tăiș 5,35 cm; f: Cf. Chirica, Tănăsachi 1985, 243, toporul se păstrează în colecția înv. Gh. Irinei-Bodoașcă; g, h: Chirica, Tănăsachi 1985, 243, pct. XLVII.6.D, fig. 9/9.

Oroftiana de Sus (com. Suharău, jud. Botoșani) (pl. I/6). a: descoperire accidentală; b: punct neidentificat; c: singulară; d: L. 9,9 cm; L. lamă 7 cm; lăț. manșon 3,6-4 cm; lăț. minimă lamă 2,8 cm; D. max. tub 2,4 cm; lăț. tăiș 4,3 cm; gr. 395 g; secțiunea lamei: pentagonală (↓); e: neefectuată; f: piesa provine din colecția muzeală a școlii din Oroftiana de Sus și în prezent se păstrează la Muzeul Județean Botoșani (nr. inv. 919); g: Șadurschi 1981; h: desenul nostru.

II. Discuție

Tipul Mărăști include topoare de dimensiuni medii (L. 10-15 cm), cu manșon profilat (de L. 3,5-4,5 cm), simplu, ce are muchia superioară dreaptă. Spre deosebire de tipul Darabani, la piesele atribuite tipului Mărăști, muchia părții distale a lamei este întotdeauna curbată. Lama devine lată spre tăiș, lățimea tăișului fiind de 1,4-1,6 ori mai mare decât lățimea lamei sub manșon. Tăișul prezintă aceleași caracteristici ca cel al pieselor de tip Darabani.

În cadrul tipului Mărăști pot fi evidențiate două variante:

- varianta Oroftiana, cu piese apărute la zona de contact a Podișului Sucevei cu alte unități geografice (Oroftiana de Sus, Miroslovești), pare tipologic mai arhaică. Piesa de la Oroftiana are dimensiuni mici, secțiunea lamei este pentagonală, iar tăișul aproape drept. La ambele piese incluse în această variantă, muchia superioară a manșonului este dreaptă. Aspectul general al topoarelor este greoi (lățimea tăișului este de circa 1,5 ori mai mare decât cea a lamei sub manșon, iar lungimea este de 2,3-2,5 ori mai mare decât lățimea tăișului).

- varianta “clasică” este reprezentată de exemplare aflate în zona Colinelor Tutovei, deci mai la sud de aria descoperirilor variantei Oroftiana (Mărăști, Găiceana). Topoarele sunt zvelte (L. 14,5-15 cm; lățimea tăișului este de 1,8-2 ori mai mare decât cea a lamei sub manșon, iar lungimea piesei este de 2,5-2,8 ori mai mare decât lățimea tăișului). Manșonul este cilindric (L. 3,4 cm la piesa de la Găiceana). Lama, de secțiune transversală hexagonală (cu colțurile rotunjite la exemplarul de la Găiceana), se termină printr-un tăiș arcuit (Mărăști) sau oblic (Găiceana) (cu lățimea de 5,2-5,3 cm). Topoarele acestei variante sunt similare, prin formă, dimensiuni și chiar proporții, pieselor de tip Darabani, elementul care le deosebește fiind profilul muchiei exterioare a lamei, întotdeauna curbat la topoarele Mărăști.

Piesele Mărăști, mai ales cele “clasice”, sunt foarte apropiate tipologic de topoarele variantei principale a tipului Kozarac (analogii îndeosebi în depozitele de la Kozarac și Grița: compară cu Žeravica 1993, pl. 6/48-50; 7/60-63). Tipare pentru turnarea unor astfel de topoare

provin în mod cert din așezări ale fazei clasice Vučedol (îndeosebi din etapa mai târzie, B2) (Vinkovci, Zók-Várhegy: Durman 1983, pl. 1/1-2; 2; 15/1-3; Ecsedy 1983, 88-89, pl. IX/2-3; X/1-2; XII/1-2; XIII/1, 3; XIV/1-3, 6), fără a exclude ca în unele tipare fragmentare din așezări Vučedol târzii (Debelo brdo, de pildă) să se fi printrat tot topoare cu muchia distală curbată. Pentru groapa 36 de la Zók-Várhegy, de unde provin tiparele menționate mai sus, a fost obținută o dată radiocarbon (Blñ-3310: 4120 ± 50 B.P.; cal. cu 1 σ , 2697-2585 B. C., pentru 61,2 %; cal. cu 2 σ , 2784-2563, pentru 69,5 %: Primas 1996, 168, anexa 11), care ne-ar putea furniza un reper de cronologie absolută și pentru piesele Mărăști din Moldova. Cele mai vechi dintre ele s-ar putea astfel plasa, ipotetic, după 2700 B. C., iar cele mai noi (variantea "clasică") ar fi date în sec. 25/24 B. C.⁹

Deocamdată, ne este greu să legăm topoarele Mărăști de anume așezări și morminte identificate în zonele unde aceste piese au fost descoperite. A existat opinia atribuirii pieselor fie culturii Monteoru (pentru Găiceana, Mărăști: Dumitroaia 2000, 153), fie "complexului Komarov-Costișa" (pentru topoarele de la Oroftiana: Dumitroaia 2000, 153; Ignat 2000, 40; pentru Miroslovești: Ignat 2000, 40). În 1970, Al. Vulpe observa că "variantea Stubto" s-a aflat în zona grupei culturale Biały-Potok și a culturii Komarów, care i-a succedat, iar celelalte topoare pe care el le atribuia tipului Darabani (inclusiv, cele de la Mărăști, Găiceana, Petricani) se găsesc mai mult în zona culturii Costișa (Vulpe 1970, 42). Unei astfel de atribuirii culturale și cronologice (bronzul mijlociu) i s-ar putea aduce argumentul unui presupus depozit la Găiceana (la o oarecare distanță de toporul Mărăști s-a aflat, în același punct, și un topor de tip Monteoru). Având în vedere localizarea și datarea pieselor de tip Mărăști sau a celor circumscrise acestuia (cum sunt cele de la Izvorul Berheciului și Petricani) ne putem gândi mai curând la o eventuală legătură a lor cu complexe tip Aldești sau Târpești (posibil cu o etapă mai târzie din evoluția acestora), decât cu culturile Monteoru sau Costișa. Este drept că legarea pieselor Mărăști de manifestările tip Aldești pare actualmente destul de problematică, deoarece: 1) piesele cele mai arhaice tipologic se află în afara ariei Aldești așa cum o cunoaștem astăzi; 2) ceramica Aldești, prin caracteristicile ei arhaice, face impresia unui moment ante Jigodin. Pe de altă parte însă, conexiunea tipologică dintre piesa de la Corbasca și topoarele tip Mărăști nu poate fi exclusă. O

comparare a compoziției metalului din aceste topoare ar fi folositoare în contextul discuției privind atribuirea culturală a acestor piese. În opinia noastră, topoarele Mărăști din zona Bârladului nu se pot explica decât: 1) fie printr-o etapă mai târzie a manifestărilor Aldești, încă nedocumentată (sau nerecunoscută?), 2) fie printr-o altă formă culturală locală, post Aldești, căreia i s-au transmis tradiții în prelucrarea metalului din zonă.

Despre toporul de la Izvorul Berheciului

I. Catalog

Izvorul Berheciului (com. Izvorul Berheciului, jud. Bacău) (pl. 1/10). a: descoperire întâmplătoare; b: "Dealul Cimbala"; c: izolată; d: L. 14,4 cm; L. lamă 10,6 cm; lăț. manșon 5,2 cm; lăț. minimă a lamei 3,8 cm; D. tub 3 x 3,2 cm; lăț. tăiș 5,8 cm; gr. 870 g; secțiunea lamei: hexagonală; f: Muzeul de Istorie "Iulian Antonescu", Bacău (nr. inventar 24 837); g: Antonescu-Iovița 1981, fig. 1; 2; h: desenul nostru.

II. Discuție

Interesantă ni se pare, din punct de vedere tipologic, piesa de la Izvorul Berheciului (în partea de nord a Colinelor Tutovei). Cea care a publicat-o a propus o încadrare în tipul Darabani (Vulpe), observând totuși că prin masivitate ea se constituie într-o formă mai puțin evoluată decât toporul de la Găiceana (Antonescu-Iovița 1981, 5). Noi înșine am fost înclinați să o atribuim tipului Mărăști (Burtănescu 2001). Toporul are un aspect masiv, lama fiind puternic curbată, ca la topoarele răsăritene. De altfel, puternica arcuire a muchiei proximale a lamei o mai găsim în Moldova doar la exemplarul de la Murgeni (compară cu Coman 1980, fig. 116/7). Prin lama puternic curbată, toporul de la Izvorul Berheciului se apropie de topoarele nord-pontice de tip Kolontaeвка din tipologia lui S. N. Korenevski (Korenevskij 1976, 19-23, fig. 6-7). Lungimea mare a manșonului de fixare (peste 5 cm la toporul de la Izvorul Berheciului), nespecifică tipului Kolontaeвка, este însă unul din elementele care caracterizează piesele de tip Mărăști. Având în vedere și apropierea teritorială dintre acestea din urmă și toporul de la Izvorul Berheciului, ne gândim la posibilitatea unei interferențe tipologice, deci "grefarea" pe o tradiție

Mărăști (variantea "clasică") a unor elemente răsăritene, de tip probabil Kolontaevka. Având în vedere propunerile de datare ale variantei "clasice", "variantea Izvorul Berheciului" a tipului Mărăști ar putea fi încadrată larg în a doua jumătate a mileniului III B. C. (poate în al treilea sfert al mileniului?). Toporul discutat aici provine dintr-un punct ("Dl. Cimbala") de unde au fost semnalate "urme de locuire din epoca bronzului", fără alte precizări (Antonescu-Iovița 1981, 5). Oricum, piesa de tip Schaftlochaxte de la Izvorul Berheciului este mai veche decât celțul publicat din același punct (*ibidem*, 6, fig. 3).

Piesa noastră are bune paralele tipologice și cu seria de topoare circumscrise arealului Alazani-Bedeni (Transkaukazia) (de tip Gatyn-kale, cf. tipologiei lui S. N. Korenevskij: Korenevskij 1981, 26-27, fig. 5/1-2, Gatyn-Kale, în bazinul Terek-ului; sau de tip Alazani-Bedeni, cf. tipologiei lui K. Picchelaui: Picchelaui 1997, 13, pl. 4/37, 5/45-46). Printre elementele comune se pot enumera: curbura accentuată a lamei, manșonul cilindric lung. Ceea ce deosebește însă topoarele georgiene de piesa de la Izvorul Berheciului este faptul că la primele planul manșonului este întotdeauna oblic față de lamă. Grupa culturală Alazani-Bedeni ocupă o poziție intermediară în zonă între cultura Kuro-Arax (bronz timpuriu) și cultura Trialeti (bronzul mijlociu). Cum sfârșitul culturii Kuro-Arax este mai nou fixat spre mijlocul sau în al treilea sfert al mileniului III B. C. (v. Lyonnet 2000, 301, cu bibliografia recentă), grupa Bedeni ocupă în mare a doua jumătate a mileniului III B. C. (Picchelaui 1997, 5). În felul acesta, se întrezărește și o apropiere în timp între topoarele Alazani-Bedeni și toporul de la Izvorul Berheciului.

Asupra topoarelor de la Petricani și Goești

I. Catalog

Petricani (com. *Petricani*, jud. *Neamț*) (pl. II/1). a: descoperire accidentală; b: punct neprecizat; c: izolată; pe locul descoperirii: resturi de locuire aparținând culturii Cucuteni (cf. Vulpe 1970, 42); d: L. 16,2 cm; L. lamă 13,4 cm; lăț. manșon 4,4 cm; lăț. minimă a lamei 4 cm; lăț. tăiș 7 cm; e: neefectuată; f: Muzeul sătesc "N. Popa" - Târpești; g, h: Vulpe 1970, 42, pl. 8/112.

Goești (com. *Lungani*, jud. *Iași*) (pl. II/2). a: descoperire întâmplătoare (piesă adusă la Muzeul din Iași

de Dumitru I. Andriucă, locuitor din Goești, în 1995); b: necunoscut; c: izolată; d: L. 14 cm; L. lamă 10,5 cm; lăț. manșon 2,7 cm; lăț. minimă lamă 2,4-2,5 cm (sub manșon); D. tub 2,6 x 2,7 cm; l. tăiș 4 cm; gr. 700 g; secțiunea lamei: pentagonală (↑); e: neefectuată; f: Muzeul de Istorie a Moldovei, Iași (fără nr. inventar); g: inedit; h: desenul nostru.

Poziția tipologică a pieselor de la Petricani (Vulpe 1970, 41, cat. 112, pl. 8/112 - atribuită tipului Darabani, varianta cu muchia exterioră a lamei puternic curbată) și Goești este mai dificil de precizat. Ele se pot interpreta fie ca forme intermediare (de derivație?, de combinare?) între piese ca cele de la Poduri și tipul Mărăști, fie ca topoare circumscrise variantei mai arhaice (Oroftiana) a topoarelor din tipul Mărăști.

Este foarte posibil ca toporul de la Goești să fi fost confecționat într-un tipar bivalv, cu partea deschisă spre "pîntecul" toporului ce urma a fi turnat.

Tipul Darabani

I. Catalog

Lespezi (com. *Lespezi*, jud. *Iași*) (pl. II/4). a: descoperire întâmplătoare; b: locul "Cinciu", de pe teritoriul comunei; c: izolată; d: L. 12,4 cm; L. lamă 9,5 cm; lăț. manșon 3,35 cm; lăț. minimă a lamei (sub manșon) 2,4 cm; D. max tub 2,5 cm; l. tăiș 4,75 cm; g, h: Chirica, Tănăsachi 1985, 213, pct. XL.7.B.

II. Discuție

Tipul Darabani este reprezentat prin topoare descoperite în zona Podoliei (Darabani: Berciu 1942a, la fig. 1, doar conturul piesei; Sulimirski 1968, 61, fig. 35/6; Vulpe 1970, 42, pl. 8/111 - colțul dinspre interior al lamei, spre tăiș, lipsă, la noi, pl. II/3; Komarow: Sulimirski 1968, fig. 35/8; Svešnikov 1974, 67, pl. 18/3), Volyniei (Stubto, azi Steblivka: depozit, Antoniewicz 1929, 136, fig. 2) și în Podișul Sucevei (Lespezi: Chirica, Tănăsachi 1985, 213, pct. XL. 7. B., fig. 9/7; pentru atribuirea piesei tipului Darabani-Vulpe, v. Ignat 2000, 40). Piesele sunt zvelte, unele au chiar aspect elegant, având lungimi cuprinse între 12 și 12,5 cm (cu maxima, de 17,2 cm la toporul de la Stubto). Manșonul este bine profilat, la unele piese chiar lung (L. 3,5-4,5 cm), simplu

(doar la toporul de la Stubŭo mașonul este întărit cu o nervură la capătul proximal), de formă cilindrică. Muchia superioară a mașonului de fixare este rectilinie. Lama are aspect zvelt (lungimea lamei este de 2,6-2,75 de ori mai mare decât lățimea tășului), iar, ca o caracteristică a tipului, muchia exterioară este dreaptă, formând la îmbinarea cu mașonul o mică "cocoasă". Spre tăș lama se lărgeste destul de mult, lățimea tășului fiind de 1,8-2,2 ori mai mare decât cea a lamei sub mașon. Tășul, ușor oblic spre interior, este drept (Stubŭo) sau arcuit (de cele mai multe ori), colțurile sale nefiind însă niciodată trase în sus. Particularitățile pe care le are piesa de la Stubŭo o pot individualiza ca pe o variantă în cadrul acestui tip, dacă nu cumva ea aparține unei serii tipologice aparte.

Piese pe care noi le atribuim tipului Darabani prezintă unele asemănări cu tipul Kozarac, dar au și elemente deosebitoare. Aceste "asemănări formale" cu Kozarac au fost deja observate (Mozsolics 1967, 15-17; Novotná 1970, 29-30, le reunește într-un tip Stubŭo; Žeravica 1993, 30, vorbește de o variantă Stubŭo în cadrul tipului Kozarac) însă au fost considerate ca simple coincidențe (Vulpe 1970, 41; Vulpe, Tudor 1970, 418). Au existat și rezerve în a considera că topoare cu forme atât de complicate s-au putut dezvolta în locuri diferite, independent unul de altul (Mayer 1977, 20). Pe această bază, depozitul de la Stubŭo, care conținea un topor cu similitudini "îndepărtate" în Kozarac, a fost antrenat ca reper cronologic pentru datarea tipului Kozarac (*ibidem*, 22; Žeravica 1993, 28), toporul podolian ocupând în cadrul lui o poziție târzie (Hromada, Varsik 1994; Novotná 1998, 351).

Toporul de la Lespezi, care a fost inclus tipului Darabani (Vulpe) (Ignat 2000, 40), ne pare cel mai apropiat ca formă de o piesă de la Majs (de tip Kozarac) (Ecsedy 1983, pl. IX/4 = XIV/4).

Prin câteva elemente comune, topoarele Darabani se apropie și de unele piese din zona caucaziană, ca de pildă de topoare de tip Phaskau I (Korenevskij 1981, 27, fig. 9-17), fără a coincide totuși tipologic. O posibilă legătură cu zona caucaziană este augmentată de prezența în depozitul de la Stubŭo a unui topor, care foarte probabil este un import din această regiune (Antoniewicz 1929, 135-136, fig. 1; Sulimirski 1968, 61; Ryndina 1980, 38-39, nota 47, Korenevskij 1981, 28, îl include într-un tip aparte, denumit Phaskau-Stubŭo; Rysin 1990, 13; Černyh 1992, 130). Lipsa de descoperiri similare în spațiul dintre cele două regiuni atât de îndepărtate, este ciudată, dar

Stubŭo nu este singurul exemplu. Cel mai vechi în ordine cronologică este toporul de la Pistŭn (pentru similitudini cu piese din aria Majkop: Korenevskij 1974, 24; Ryndina 1980, 37-38). Piesa de la Derevanoe (Podolia: Svešnikov 1974, 67, fig. 18/4) este de tipul "kurgan Carev" (Korenevskij 1976, 24, fig. 9), cu exemplare concentrate în zona Volgăi mijlocii și inferioare, legate de focarul metalurgic Jamnaja-Poltavka (Černyh 1992, 132-133, fig. 46/5-7), toporul podolian fiind singurul aflat în afara ariei originare¹⁰. Apoi, un alt topor publicat de la Bêlousova (Tallgren 1926, fig. 98/4) are foarte bune asemănări tipologice cu un topor descoperit în M1/T. 5 de la Kelemesskaja (nord-vestul Kaukazului), inclus de S. N. Korenevskij în grupa sa 1,1 (tipul Moskovskoe) (Korenevskij 1981, 23, fig. 3/5).

Pentru datarea tipului nostru Darabani, singurele repere ne sunt furnizate de piesele depozitului de la Stubŭo, cu observația că este posibil ca, dat fiind caracterul complexului, data de fabricație a acestora să nu fie aceeași. Pentru piesele de podoabă s-au căutat analogii în inventarele funerare ale grupei Nitra (Reinecke A1), contemporan cu începutul culturii Aunjetitz (Mozsolics 1967, 16-17; Novotná 1970, 29; Vulpe 1970, 42), însă T. Sulimirski crede că cerceii din depozit sunt de dată mai târzie, echivalată cu Reinecke A2-B (Sulimirski 1968, 23, 35-36). Pandantivul semilunar cu capetele răsucite (Antoniewicz 1929, 136, fig. 3) este mai apropiat tipologic de piesele similare de la Zimnicea (Alexandrescu 1974, pl. 9/3 = 11/3; v. și Machnik 1979, 67; idem, 1992, 294-295) și Răcăciuni (Tudor 1973, fig. 2/3 = 3/3) decât de pandantivul de la Greci (găsit într-o locuință Tei I: Ulanici 1979, 10-12, 22, fig. 10) care, prin forma sa, pare mai evoluat. Pentru topoarele caucaziene care au similitudini formale cu piesele de la Stubŭo (tipurile Phaskau I și Phaskau-Stubŭo, cf. clasificării lui Korenevskij) nu există, din păcate, repere cronologice utile. Mai mult, nu rarori, piesele de la Stubŭo au fost cele care au furnizat indicii luate în calcul la încadrarea în timp a topoarelor asemănătoare din zona Kaukaz (v. mai nou, Rysin 1990, 13). Pe considerente tipologice, S. N. Korenevskij a încadrat totuși topoarele Phaskau I printre formele vechi de topoare din bronzul mijlociu produse în zona Kaukazului (cu o datare probabilă la sfârșitul mileniului I î. - prima jumătate a mileniului II î. Hr.), iar cele de tip Phaskau-Stubŭo (reprezentate în Kaukaz printr-un singur exemplar) le-a atribuit formelor mai târzii (pentru care s-a avansat ipotetic o dată spre mijlocul și în a doua jumătate

a mileniului II, până în sec. XII î. Hr.) (Korenevskij 1981, 36-37). Mai recent, îndeosebi pe baza datelor radiocarbon calibrate, datarea topoarelor de acest tip a fost urcată (concomitent cu cea a grupelor culturale din zona Transcaucaziană), ele atribuindu-se acum predominant celei de-a doua jumătăți a mileniului III B. C. (Černyh 1992, 101-110, 122; Picchelauri 1997, 5-7, 12-13).

Pentru datarea tipului clasic Kozarac, cea mai recentă opinie plasează limita sa cronologică inferioară predominant înainte de Reinecke A1 (Gogâltan 1999, 141-142; la *ibidem*, 72-73 și nota 435, citarea intervalului 2300-1950 B. C. ca probabil pentru datarea lui Reinecke A1).

Mediile culturale locale de care au fost legate predominant piesele atribuite tipului nostru Darabani în partea de sud-vest și vest a Ucrainei sunt cele ale cercului ceramicii șnurate podolo-volyniene. În cadrul acestuia, topoarele au fost de regulă plasate cronologic spre sfârșitul evoluției sale sau în mediile "epi-șnurate" (Sulimirski 1968, 35, 61; Machnik 1979, 67; Svešnikov 1974, 51, 137; Id. 1985, 379, 385-386, care atribuie toporul de la Komarów etapei a III-a a grupei Nistrului superior a culturii Subcarpatice, iar depozitul de la Stubto îl explică prin mediul Strzyżów). Al. Vulpe a preferat în schimb o legare a lor de manifestările culturale Biały-Potok și Komarów (Vulpe 1970, 42).

Pentru secvența târzie a ceramicii șnurate din bazinul superior al Nistrului se poate închipui un paralelism cronologic cu Jamnaja finală din zona de stepă nord-vest pontică (doar la nivelul unui moment mai timpuriu al fazei III a culturii Subcarpatice?) și cu grupa Edineț, din regiunea malului stâng al Prutului (cămile/ceștile ei cu două torți își găsesc bune paralele în acest orizont târziu șnurat din vestul Ucrainei). Jamnaja finală, conform unor date radiocarbon (Otradnyj, în regiunea Ingulului și Pustopolje, Kupreš: Telegin 1977, 10-12; Benac 1986, 66) exista spre sfârșitul sec. 21 B. C. și începutul sec. 20 B. C. Grupa Edineț a fost sincronizată cu Odaia Turcului și Monteoru Ic4,1 (poate și Ic4,2) (Roman 1986, 39, 49; idem 1989, 55; Vulpe 1988, nota 20; idem, 1989/1990, 108; Băjenaru 1998a, 86-87), pentru Odaia Turcului fiind argumentat intervalul de evoluție 2300-2100 B. C. (Băjenaru 1998b, 11). Pentru Strzyżów a fost acceptat de către specialiști un sincronism cu cultura ceramicii cu multe brâie (Svešnikov 1985, 390; idem 1993, 174-175; Sava 1992, 143, sincronism ceramică cu brâie-etapă finală Strzyżów), însă au fost sesizate și elemente care își află analogii în catacombe (Głósik 1967,

65). Aceasta face posibilă o plasare a evoluției Strzyżów în linii mari spre ultima parte a mileniului III B. C. și începutul mileniului II B. C.

Pe baza acestor informații, propunem o datare a pieselor noastre Darabani tipologic mai vechi, cel mai devreme spre mijlocul mileniului III B. C. Pentru toporul de la Stubto este posibilă o încadrare mai nouă (poate după 2300/2250 B. C.), însă cele mai noi piese din depozit nu credem că depășesc cu unu, poate două secole, începutul mileniului II B. C. (pentru datarea toporului caucazian de la Stubto în primul sfert al mileniului II, v. și Kušnareva, Rysin 1995, 25). Recent, St. Kadrow propune pentru depozit o dată după 2050 B. C. corespunzătoare începutului fazei târzii a culturii Mierzanowice sau fazei II a grupei Nitra (Kadrow 1998, 259, fig. 6).

Legarea topoarelor Darabani de medii șnurate târzii din regiunea podolo-volyniană și din regiunea Podișului Sucevei pare actualmente cea mai plauzibilă. O eventuală legătură a lor cu Biały-Potok, Komarów sau Costișa (Vulpe 1970, 42; Ignat 2000, 40) are mai puține argumente. Altfel rămâne de explicat lipsa unor piese de tip Darabani (Vulpe) în stațiunile cu ceramică de tip Ciomortan din sud-estul Transilvaniei. În ceea ce ne privește, credem că nu piesele de tip Darabani (Vulpe) sunt cele care au circulat în medii gen Ciomortan-Costișa, ci mai curând topoarele de tip Pădureni. Topoarele Darabani (Vulpe), așa cum a reieșit din cele discutate până acum, aparțin unor serii tipologice diferite, care au origini aparte și care foarte probabil au circulat în medii culturale diferite (dar nu de tip Costișa).

Despre prezența tipului Izvoarele (Vulpe) în Moldova

Prezența tipului Izvoarele în Moldova se bazează deocamdată pe descoperiri interpretabile. Toporul de la Pustieta-Oniceni a fost atribuit de Al. Vulpe tipului Izvoarele (seria mai evoluată) (Vulpe 1970, 33, cat. 70, pl. 5/70), însă socotim că există destul de puține argumente pentru o asemenea încadrare tipologică. Mai aproape de caracteristicile tipologice ale topoarelor Izvoarele pare totuși exemplarul de la Dragomirești, care a fost atribuit fie unei serii situate între topoarele Izvoarele și cele de tip Pădureni (Dumitroaia 1985, 466), fie direct tipului Izvoarele (Vulpe 1988, 207, nota 4). În schimb, sunt cu totul neclare motivele pentru care s-a afirmat apartenența

toporului de la Răcățiu (v. Căpitanu 1976, fig. 3/1) la același tip Izvoarele (Vulpe 1988, 207, nota 4 și 209, nota 15), din moment ce această piesă are evidente legături tipologice cu topoarele de tip Dumbrăvioara (v. mai jos).

I. Catalog

Dragomirești (com. Dragomirești, jud. Neamț) (pl. II/5) a: descoperire întâmplătoare; b: ?; c: ?; d: L. 12,1 cm; L. lamă 9,2 cm; lăț. manșon 3,85 cm; lăț. minimă a lamei 2,9 cm; D. max tub 2,6 cm; l. tăiș 4,5 cm, gr. 547g; secțiunea lamei: hexagonală; f: Muzeul de Istorie din Piatra Neamț (inv. 5901); g, h: Dumitroaia 1985, 466, fig. 4/b = 7/1.

Pustieta (com. Oniceni, jud. Neamț) (pl. II/6) a: descoperire întâmplătoare făcută de locuitorul I. Dascălu (1964); b: "Fundu Ocii"; c: izolată; d: L. 10,1 cm; L. lamă 7,6 cm; lăț. manșon 4,35 cm; lăț. minimă a lamei 2,65 cm; D. max. tub 2,55 cm; l. tăiș 4,75 cm; gr. 460g; secțiunea transversală a lamei: cvasiovală; e: neefectuată; f: Muzeul "Vasile Pârvan", Bârlad (nr. inventar A. 975) (adus la muzeu de V. Palade în 1968); g: inf. după fișa piesei întocmită de E. Popușoi; v. și Vulpe 1970, 33, cat. 70, pl. 5/70; h: desen M. Mamalaucă.

II. Discuție:

Topoarele de tip Izvoarele alcătuiesc o serie relativ compactă tipologic; în plus, aria lor de distribuție ocupă o fașie îngustă, orientată N-S, în partea centrală a Peninsulei Balcanice (piesa de la Dragomirești - în zona Subcarpaților Moldovei - s-ar afla astfel într-o ciudată poziție teritorială ex-centrică). În România, descoperirile se concentrează în Oltenia (v. Vulpe 1970, 33-35, pl. 45/harta A), cele mai estice puncte fiind situate pe malul stâng al Argeșului (Tufa: idem, 1959, 266, fig. 1/2 = 2/2; Rîncăcirov: idem, 1988, 207-210, fig. 1/1). În Bulgaria, topoarele de tip Izvoarele sunt cunoscute în partea de nord-vest, în regiunea Vraca (Altimir și Borovan: Nikolov 1964, 70-71, fig. 1/b; 3/6; un alt topor din Bulgaria, provine dintr-o localitate necunoscută: Černyh 1978a, pl. 22/9). Toate topoarele bulgărești au secțiunea transversală a lamei ovală (cf. Černyh 1978a, pl. 22/7-9), ceea ce le-ar înscrie în seria mai puțin evoluată a tipului (Halânga), cf. ordonării lui Al. Vulpe (Vulpe 1970, 32-33). Singura piesă din Serbia care aparține sigur tipului Izvoarele este cea de la Jasika (M. Garašanin 1954, 70, cat. 47, fig. 1/8; v. și Vulpe 1970, 34,

nota 10). Cele mai sudice descoperiri sunt deocamdată cele din nord-vestul Peninsulei Chalcidice (Petralona-depozit și Triadi: v., foarte recent, Maran 2001, 278, fig. 1/1-4, 8)¹¹. Luând în considerare aria de răspândire a pieselor suntem înclinați să atribuim inovarea, confecționarea și vehicularea topoarelor de tip Izvoarele unor meșteri ce aparțineau centrului metalurgic dezvoltat în ținutul dintre Dunăre, Olt și Carpați în perioada Coțofeni târzie. Topoarele au circulat probabil și în mediile Vučedol și Glina. În ceea ce privește încadrarea cronologică, Al. Vulpe s-a pronunțat pentru apariția acestor piese "la nivelul corespunzând culturii Glina", cu posibilitatea prelungirii evoluției sale și în prima parte a bronzului mijlociu (Vulpe 1988, 209). Dacă acceptăm demonstrația lui Al. Vulpe, atunci limita cronologică superioară cea mai plauzibilă ar putea-o reprezenta faza clasică a culturii Glina, iar pentru aceasta din urmă o dată absolută spre și după 2500 B. C. poate fi credibilă (pentru intervalul de evoluție al culturii Glina din Muntenia, v. Băjenaru 1998b, 15-16). În schimb, la discutarea depozitului de la Petralona (care a conținut și topoare de tip Izvoarele), J. Maran a preferat, pe considerente de asemănare morfologică cu piese tip Kozarac, să atribuie topoarele din depozit aceluiași orizont cronologic cu cel al existenței culturii Vučedol (paralelizat cu Helladicul timpuriu I târziu sau Helladicul timpuriu II de început), ceea ce în ani absoluți echivala, în opinia sa, cu intervalul probabil 2900-2500 B. C. (Maran 2001, 279).

Prin manșonul scurt, piesa de la Dragomirești este mai apropiată de un topor cu locul de descoperire necunoscut (dar probabil din sudul României), atribuit seriei Halânga a topoarelor Izvoarele (Vulpe 1970, 33, pl. 5/64), însă sunt și elemente care pot fi asumate tipului Pădureni (observate deja: Dumitroaia 1985, 466). Remarcăm astfel îndeosebi similitudinile cu topoarele Pădureni ale variantei fără nervuri și fără cioc la manșon (Palincaș), așa cum este de pildă piesa de la Poliochni (perioada roșie) (Bernabò Brea 1964, pl. CLXXIII), fără ca cele două piese (Dragomirești și Poliochni) să fie totuși identice (deosebiri în ceea ce privește forma lamei și a părții proximale a acesteia). Unele potriviri cu toporul de la Poliochni (evidente mai ales la nivelul tubului pentru fixarea cozii), precum și posibilitatea ca piesa moldovenească să reprezinte o variantă (?) ceva mai evoluată a tipului Izvoarele ne determină să luăm în calcul o încadrare cronologică a toporului nostru în linii mari în al treilea sfert al mileniului III B. C. (poate în prima sa parte?). Această dată a reieșit din: a) caracterul ceva mai evoluat al

trăsăturilor morfologice față de tipul clasic Izvoarele, ceea ce ar însemna oricum o poziție post 2500 B. C.; b) datarea perioadei "rosso" de la Poliochni la 2400±100 B. C. (Manning 1995, fig. 2). Deocamdată nu putem preciza mediul cultural de care ar putea fi legat poporul de la Dragomirești, însă credem că acesta nu poate fi decât anterior culturii Monteoru din Moldova. În felul acesta, ipoteza unei eventuale conexiuni a piesei aici discutate cu "mediile de interferență dintre Wietenberg și Monteoru-Costișa" (Dumitroaia 1985, 466) nu se susține, în opinia noastră.

Piesa de la Pustieta-Oniceni ar putea fi apropiată mai curând (prin formă, dimensiuni) de un topor din depozitul de la Kömlöd (Mozsolics 1967, pl. 1/6-foto), topor atribuit tipului Érd (Vulpe 1970, 40, nota 2). Poziția cronologică a depozitului de la Kömlöd a fost stabilită între descoperirile de tip Baniabíc/Fajsz și depozitele orizontului Hajdúsámson și s-a afirmat totodată contemporaneitatea lui cu depozitele de la Stubŕo, Griča, Kozarac (Mozsolics 1967, 15-17). Pentru datare, importantă este prezența în depozitul de la Kömlöd a unor topoare de tip Kozarac (*ibidem*, pl. 1/7-8), aparținând variantei principale a tipului (asupra tipologiei și datării tipului Kozarac, Žeravica 1993, 28-30, cu bibliografia veche; Gogăltan 1999, 141-142; v. și discuția de la tipurile noastre Mărăști și Darabani).

Tipul Dumbrăvioara

I. Catalog

Răcătău (com. Horgești, jud. Bacău) (pl. II/7). a: săpături sistematice: V. Căpitanu (1972); b: în cunoscuta așezare de pe "Cetățuie", situată pe un pînten din terasa de pe malul stîng al Siretului; c: pe S. IX, la 0,60 m adîncime; d: L. 12,5 cm; L. lamă circa 8 cm; lăț. manșon 4,8 cm; lăț. minimă a lamei 4 cm; D. tub 2,5 x 2,6 cm; lăț. tăiș circa 4,5 cm; g: 580 g; secțiunea lamei: hexagonală; manșon fațetat; e: neefectuată; f: Muzeul de Istorie "Iulian Antonescu", Bacău (nr. inventar 12 280); g, h: Căpitanu 1976, 34, fig. 2/1.

II. Discuție

Un topor atribuit de descoperitor tipului Dumbrăvioara a fost găsit în timpul săpăturilor arheologice efectuate pe "Cetățuia" de la Răcătău (în regiunea

culoarului mijlociu al Siretului), fiind pus în legătură cu fazele Ic3, Ic2 ale culturii Monteoru, atestate acolo (Căpitanu 1976, 34, fig. 2/1). Încadrarea tipologică propusă inițial de V. Căpitanu ni se pare, judecând după caracteristicile piesei, justă. Au existat însă și alte încercări de ordonare tipologică a toporului de la Răcătău. Astfel, Gh. Dumitroaia îl atribuie unei serii plasate între tipul Izvoarele și tipul Pădureni (Dumitroaia 1985, 466), iar Al. Vulpe îl socoate de tip Izvoarele (Vulpe 1988, 207, 209, notele 4 și 15).

Aspectul, în general greoi al piesei, manșonul cilindric, fațetarea tubului de fixare, ușoara arcuire a muchiei superioare a manșonului apropie în mod evident toporul de la Răcătău de piesele încadrate de Al. Vulpe în tipul Dumbrăvioara, fiind de atribuit variantei transilvănene, subvarianta cu fațete doar pe manșon (*idem*, 1970, 31; Vulpe, Tudor 1970, 419). Secțiunea hexagonală a lamei toporului de la Răcătău, nespecifică tipului Dumbrăvioara, ar putea indica însă o variantă mai evoluată (?) sau, eventual, împrumutul tehnologiei de turnare în tipare bivalve perfect închise de la alte comunități care o utilizau. Dovada în acest ultim sens ar putea-o constitui asocierea într-un presupus depozit de la Bolboși (jud. Gorj) a unui topor Dumbrăvioara (cu secțiunea lamei pentagonală) și a unei piese de tip Izvoarele (seria mai veche, Halânga), a cărei lamă era hexagonală în secțiune (Vulpe 1970, 31-33, nr. cat. 55, 60, pl. 4/55, 60).

În ceea ce privește datarea tipului Dumbrăvioara, există un consens printre specialiști, nivelul cultural cronologic Glina, faza "Runcuri" - grupul Jigodin (cu tipare pentru turnat astfel de piese, la Lelicni: Roman, Pál, Csaba 1973, 562, fig. 3) - Schneckenberg B - grupul Poșia (în Izbucl Topliței, două piese: Halasi, Emödi 1985, fig. 5/a), fiind considerat cel mai verosimil (Roman, Némethi 1986, 230; Vulpe 1988, 210-212; Dénes, Szabó 1998, 95-97). În ani absoluți, o dată spre 2500 B. C. (-50/100 ani) poate fi luată în calcul pentru acest palier cultural-cronologic.

Cum în Moldova ceramica de tip Jigodin este în mod cert prezentă în depresiunile din sudul Subcarpaților Moldovei (Vermești, Poduri, Bogdănești, Răcăuți, [M-rea] Horga, Jevreni) (M. Florescu 1966, fig. 9/1, 5-6; 13/4-5, 8, 14; 14/3, 7, 12, 14-15; 15/8; M. Florescu, Buzdugan 1972, fig. 19/4, 9, 12, 14; 29/2; Roman, Pál, Csaba 1973, 572; Roman 1974, 159, 166; *idem* 1992, 78, 176, pl. II; pl. 58-59; Dumitroaia 2001, pl. 36/4; Burtănescu 2001, pl. XXXII/1-4, 6-7; XXXIII/5), apariția

topoarelor de tip Dumbrăvioara la est de Carpați nu ar mai putea fi socotită o surpriză. Ceea ce trebuie însă explicat este: 1) descoperirea unei asemenea piese într-o regiune (vestul Podișului Bârladului) unde chiar și influențele Jigodin sunt deocamdată mai mult bănuite decât certe (v. Roman 1992, 82) și 2) legarea toporului de la Răcătău de un context Monteoru Ic3-Ic2. În cazul în care la Răcătău există și un orizont cu ceramică șnurată tip Jigodin, atunci prezența toporului tip Dumbrăvioara nu mai are nevoie de lămuriri, altfel vom fi nevoiți să acceptăm pentru Moldova ipoteza unei prelungiri a evoluției fenomenului tip Jigodin de aici cel puțin până la nivel de Monteoru Ic4,3-Ic3 pentru a explica apariția toporului în discuție în contexte Monteoru timpurii (prin contacte directe sau tradiții). Și aceasta în condițiile în care, în regiuni învecinate (nord-estul Munteniei, sud-estul Transilvaniei), între Jigodin și Monteoru se interpun alte orizonturi cultural-cronologice, relativ bine conturate (tip Năeni, Odaia Turcului, Moacșa, parțial Zoltan - cu ceramică striată). Sigur, nu poate fi exclusă nici ipoteza unei descoperiri accidentale a piesei de către comunitățile monteorene. Mai puțin plauzibilă pare, în schimb, confecționarea sa de către monteoreni, care preferau turnarea și/sau utilizarea unor tipuri de topoare mai evolute tipologic, create de ei (tipul Monteoru) sau străine (tip Pădureni, Osebiți).

Despre topoarele ce aparțin tipurilor răsăritene

I. Catalog

Ose(ă)biți (com. Luizi-Călugăra, jud. Bacău)(cf. M. Florescu, Căpitanu 1969, 227, pct. 18.e, piesa provine de pe teritoriul satului Luizi-Călugăra) (pl. II/9) a: descoperire întâmplătoare, cu prilejul lucrărilor agricole; b: "Pepinieră"; c: în perimetrul unei așezări Monteoru Ic3 (cf. Vulpe 1970, 61) - Ic3-Ic2 (cf. M. Florescu, Căpitanu 1969, 227, fig. 16/6, 13); sondaj pe locul descoperirii: V. Căpitanu; d: L. 14 cm; L. lamă circa 11 cm; lăț. manșon 3,6 cm; lăț. minimă a lamei 3,8 cm; D. tub 2,4 cm; lăț. tăiș circa 5,4 cm; secțiunea lamei: pentagonală (↓); g: M. Florescu, Căpitanu 1968, 52, 55, nota 9, fig. 2 - foto; M. Florescu, Căpitanu 1969, 227, pct. 18. e; Vulpe 1970, 61, cat. 269, pl. 17/269 - desen; h: desen după Vulpe 1970, pl. 17/269.

23 August (com. Murgeni, jud. Vaslui) (pl. II/8) a: periegheză: Gh. Coman; b: punctul "Măgeana", la 1,5 km

SSV de sat; c: singulară; d: L. 12,8 cm; L. lamă 8,6 cm; lăț. manșon 3,4 cm; lăț. minimă lamă 4 cm; D. tub 4,25 cm; lăț. tăiș 5 cm; secțiunea lamei: pentagonală (↓); g: Vulpe 1970, 42, pl. 8/115; Coman 1980, 188, fig. 116/7; h: desen după Vulpe 1970, pl. 8/115.

II. Discuție

Toporul de la Murgeni (la Vulpe 1970, 42, pl. 8/115 - ca loc de proveniență este dat Bârlălești) se află localizat într-o zonă, Câmpia Fălciului (sud-estul Moldovei), care prezintă o vegetație naturală de stepă. El a fost atribuit tipului Darabani, cu sublinierea totuși a trăsăturilor comune pe care le are cu tipurile răsăritene (Turbino) (*ibidem*, 41-42).

Tipologic, piesa de la Murgeni se atașează numeroasei serii de topoare cu manșon transversal descoperite în zonele din nordul Mării Negre și datate acolo în bronzul mijlociu, având caracteristicile grupei de topoare 2 (tipul Kolontaeвка) din tipologia lui S. N. Korenevskij (Korenevskij 1976, 19-23, fig. 6-7) sau ale tipului 2 din cea a lui E. N. Černyh (Černyh 1992, 130, fig. 45/34-38). Observăm totuși că ordonările tipologice propuse până acum pentru aceste topoare sunt susceptibile și au nevoie de subîmpărțiri suplimentare. Criteriile ce pot fi utilizate în încercarea de clasificare mai detaliată, mai fină, a acestor piese (de pildă, prezența sau absența pe manșon a canelurilor sau nervurilor, forma lamei și a secțiunii transversale a acesteia) pot avea valori diferite. Altfel, este vizibil faptul că tipurile (grupele) cu care se operează acum sunt destul de eterogene, ceea ce a determinat, alături și de alți factori, la nesiguranță în interpretările privind datările, încadrările culturale, evoluția tipologică, origini.

În ceea ce privește toporul de la Murgeni, el poate fi atribuit unei variante din cadrul tipului Kolontaeвка reprezentată, de exemplu, de piesele de la Pustovajlo, Ternovișenka, "reg. Zaporož'e", "reg. Kiev", și dintr-o localitate necunoscută (toate descoperiri întâmplătoare; Korenevskij 1976, fig. 7/1-5). Această variantă, atestată, exceptând exemplarul de la Murgeni, doar în spațiul dintre Nipru și Don (v. *ibidem*, fig. 8/harta 2), este caracterizată prin topoare de aspect greoi, de dimensiuni medii, cu manșonul slab profilat, lat, fără nervuri sau caneluri, lama scurtă, pentagonală în secțiune (cu vârful pentagonului spre interior), cu o caracteristică "cocoasă" în treimea superioară a muchiei exterioare. La aceste

piese tăișul este lățit, arcuit, cu colțurile trase în sus. Astfel de topoare se turnau probabil în tipare, ca cel descoperit într-un mormânt atribuit complexului cultural al catacombelor de la Lugansk (M 16/T. 3: Kubyșev, Nečitajlo 1991, 13-14; Kločko 1994, fig. 4/3, stânga sus).

Judecând după fotografia publicată, este posibil ca și toporul de la Mahmudia-“Cairacul Mare” (Lăzurcă 1977, 302, pl. 1/2) să aparțină tot tipului Kolontaevka, seria caracterizată prin lipsa canelurilor/nervurilor pe tubul de înmănușare. Observăm totuși, prin forma lamei și a tăișului, bune analogii ale acestei piese dobrogene și cu piese de tip Alazani-Bedeni (compară cu Picchelaury 1997, pl. 4/37-38).

Actualmente, cei mai mulți cercetători leagă topoarele de tip Kolontaevka (uneori și piesele de tip Kostromskaja, grupa 1-Korenevskij, pentru aceasta, Korenevskij 1976, 18-19, fig. 3) de centrele de prelucrare a metalului/metalurgice dezvoltate în nordul Mării Negre în perioada existenței complexului catacombelor, încercând pe baza argumentelor chorologice atașarea lor de diferitele culturi catacombă evidențiate în zonă (Bratčenko, Šapošnikova 1985, 406, 409, 415; Černyh 1992, 128, 130; Kločko 1994, 159-163; Kločko, Pustovalov 1994, 203, 206-207). Această tendință în interpretarea recentă este determinată de numărul din ce în ce mai mare de descoperiri ale unor înmormântări catacombă de metalurgiști/turnători în metal, în care au apărut inclusiv tipare pentru confecționarea topoarelor cu manșon transversal (Berezanskaja, Kravec 1989; Kubyșev, Nečitajlo 1991)¹².

Piesa de la Osebiți (zonă de podiș, situată pe Culoarul Bistriței) a fost pe bună dreptate enumerată printre piesele din România cu trăsături specifice tipurilor răsăritene, dar, în același timp, s-au găsit și elemente de comparare cu tipul Corbasca (Vulpe 1970, 60). S. N. Korenevskij o încadrează printre topoarele grupei sale 2 (tipul Kolontaevka), împreună cu piesa ce are locul de proveniență necunoscut (“România”), publicată de Vulpe 1970, pl. 17/271 (Korenevskij 1976, 22). Dacă ar fi să urmărim tipologia lui Korenevskij, aceluiași tip Kolontaevka i-ar aparține și topoarele găsite la Mahmudia (Vulpe 1970, pl. 56/C4/271a) și Cernătești (jud. Buzău, nord-estul Munteniei: Oancea, Drâmbocianu 1976, fig. 1/2), în timp ce un topor de la Măcin (Vulpe 1970, pl. 17/270) se încadrează bine grupei 1-Korenevskij (tipul Kostromskaja) (v. Korenevskij 1976, 18). Anumite particularități sunt însă de observat la piesele românești.

Astfel, topoarele de la Osebiți, Cernătești și “România” fac parte din aceeași serie tipologică (piese cu un “canal” pe manșon, rezervat din grosimea piesei), însă toporul de la Osebiți, de dimensiuni mai mici și cu lama mai puțin curbată, face impresia unei etape tipologice mai vechi. Ca analogie pentru Osebiți putem menționa un topor descoperit în nord-vestul Caucazului (pe râul Soci) și atribuit tipului 1,2 (Soci-Korca) al topoarelor turnate în forme deschise spre partea proximală, piese socotite specifice bronzului mijlociu din regiune (idem, 1981, 22, fig. 3/8). Pentru celelalte două piese, cele mai bune paralele la aflăm la un topor cu loc de descoperire “fosta gubernie Vladimirskaja” (acesta are însă “canalul” de pe tubul de înmănușare decorat: idem, 1976, fig. 6/8). Piesa de la Mahmudia are pe manșon mai curând două nervuri în relief și o secțiune a lamei cvasiovală și poate fi comparat cu descoperiri încadrate de Korenevskij în grupa 2,2 (Chabaz) a topoarelor din bronzul mijlociu aflate în nordul Caucazului (idem 1981, 24, fig. 3/12; Batčev, Korenevskij 1982, 109-111, fig. 2 și 3/2, 4- Bylym, formă de turnat).

Complexul cultural al catacombelor este atestat prin descoperiri și în jumătatea estică a României (un catalog al complexelor funerare, la Burtănescu 1996, 102, tabelul II; piese metalice - cuțite-pumnal -, cu posibile legături în catacombe, la Grădiștea și Colsogeni: Culică 1975, fig. 2). Numărul lor este însă destul de redus și sunt localizate exclusiv în regiuni de câmpie, cu aspect stepic. Topoarele de la Osebiți și Cernătești, aflate în zone de podiș, ar fi excepții. Dacă ținem cont și de faptul că cele două piese amintite au fost găsite în perimetrul sau în apropierea unor așezări Monteoru timpurii (Osebiți: M. Florescu, Căpitanu 1968, 55 - cele mai vechi materiale ceramice aparțin fazei Ic3; Vulpe 1970, 61; Cernătești: Oancea, Drâmbocianu 1976, 565 - stațiune Ic3), atunci ipoteza legăturii topoarelor cu catacombele devine încă și mai șubredă, știută fiind sărăcia datelor privind contactele dintre catacombe și Monteoru. Recent însă, în partea de sud-est a României, au fost identificate câteva morminte cu schelete întinse (element de ritual funerar specific catacombelor târzii din nordul Mării Negre sau, conform unei alte nomenclaturi, culturii catacombă Ingul') și inventar Monteoru Ic3 (Matca, Grădiștea) sau Mnogovalikovaja (cataramă os: Brăilița), care aparțin unui tip de complexe funerare cu o extensie mai largă, denumit de noi Matca-Evpatorija-Pologi (Burtănescu 2002). O eventuală filieră Matca-Evpatorija-Pologi pentru transmiterea

topoarelor de tip Osebiți la noi la acest palier cronologic (Monteoru Ic3), ar fi astfel o ipoteză de lucru mai verosimilă. Trebuie totuși spus că, așa cum au dovedit descoperirile din alte regiuni, mormintele de tip Matca-Evpatorija-Pologi sunt de înțeles ca un fenomen care s-a petrecut în interiorul societății timpurii a culturii ceramicii cu multe brăie. Or, tocmai la acest nivel cronologic se constată o clară activizare a relațiilor est-vest, documentată la noi, în primul rând, prin descoperiri Mnogovalikovaja vechi în arealul Monteoru timpuriu (Ic3-Ic2) și, invers, prin prezențe monteorene în zone de stepă din nord-vestul Mării Negre (v. *ibidem*, 160, nota 4, cu informațiile bibliografice). În contextul acestor complexe relații s-ar putea explica bine și prezența unor topoare "răsăritene" în zone Monteoru, indiferent de cei care le-au vehiculat sau confecționat (cu rădăcini în catacombe sau purtători ai fenomenului ceramicii cu multe brăie). Poate că astfel ar trebui să se ia în calcul, pe lângă catacombe și cultura ceramicii cu multe brăie (Mnogovalikovaja), care le succede pe o bună parte din teritoriu, ca eventual mediu cultural beneficiar (dacă nu și producător) al unor piese de tip Kolontaevka și/sau Kostromskaja (sau variante din cadrul acestor tipuri mari), așa cum de altfel s-a propus și acceptat mai demult (v. Korenevskij 1976, 25-30; Černyh 1978b, 67; Černjakov 1985, 99-100; mai nou, Sava 1992, 170-171, pentru unele topoare Kostromskaja).

În ceea ce privește toporul de la Murgeni, mai arhaic sub aspect tipologic decât piesele de tip Osebiți, acesta ar putea fi legat de comunități catacombe târzii (a doua jumătate a bronzului timpuriu din Moldova), dar nu pot fi înlăturate și alte ipoteze. O apartenență a sa la cultura Monteoru (Dumitroaia 2000, 153) este însă puțin probabilă. Pentru acest topor poate fi propusă o dată undeva în a doua jumătate a mileniului III B. C., în timp ce pentru piesele tip Osebiți (de la începutul bronzului mijlociu) socotim mai verosimilă o plasare a lor în primul sfert al mileniului II B. C.

Despre toporul de la Mălușteni

I. Catalog

Mălușteni (com. *Mălușteni*, jud. *Vaslui*) (pl. II/10). a: ?; b: la circa 700 m est de sat, de-o parte și de alta a pârâului Leaua; c: din perimetrul unei bogate stațiuni arheologice, de unde mai sunt semnalate silexuri

paleolitice, resturi Criș, Cucuteni A, perioada de tranziție la epoca bronzului, Hallstatt, La Tène, carpice, din secolele IV-VI, XI-XII, topoare silex, un celt; d: L. 16,5 cm; L. lamă 13,15 cm; lăț. manșon 4,4 cm; lăț. minimă a lamei 2,6 cm; D. tub 2,8 x 2,3 cm; l. tăiș 4,1 cm; g, h: Udrescu 1974, 32, fig. 6/1; Coman 1980, 174-175, pct. XLII. 10., fig. 116/9.

II. Discuție

O piesă aparține din punct de vedere tipologic ni se pare a fi cea semnalată ca provenind de la Mălușteni (sud-estul Moldovei, în regiunea Dl. Fălciului). Caracteristicile toporului, așa cum reies din desenul publicat, îl apropie de seria veche (I) a topoarelor de tip Veselinovo: lamă lungă și lată, cu planul manșonului oblic față de lamă, secțiunea lamei subțire¹³ (pentru acestea, Vulpe 1970, 35; Vulpe, Tudor 1970, 421). În Bulgaria, piesele similare au fost incluse de E. N. Černyh în diviziunea tipologică T-2 (Černyh 1978a, 144-145, pl. 20, piese turnate predominant din bronz arsenizat), iar în Grecia, exemplare circumscrise acestei serii tipologice ne sunt cunoscute din zona Epirului (Tserjiani, Siroupolis: Maran 1989, 130, 135, nota 42, fig. 1/8-9)¹⁴ și din nord-vestul Peninsulei Chalcidice (Toumba Mesimeriou - o formă de turnat fragmentară și un topor -, Toumba Plajariou: idem 2001, 277, 279, fig. 1/12-13)¹⁵.

Dintre topoarele înscrise în seria veche a topoarelor Veselinovo, cele mai bune analogii pentru Mălușteni le găsim la piesele de la Crivăț (Berciu 1966a, fig. 1/3 - foto; Vulpe 1970, pl. 5/72 - desen) și "Tulcea" (*ibidem*, pl. 5/75, 77), în sud-estul României, iar în Bulgaria la cea de la Veselinovo (Mikov 1933, fig. 65 - desen; Id. 1941, fig. 239 - foto). Spre deosebire de acestea însă, toporul de la Mălușteni are trecerea de la manșon spre lamă, în partea distală, mult mai evidențiată, în formă de arc puternic frânt (unghiul fiind mai ascuțit decât la piesa de la Veselinovo), iar capetele manșonului de fixare a cozii au fost prevăzute cu nervuri ("coaste"), caracteristică nespecifică tipului Veselinovo I. Prin aceste trăsături, toporul de la Mălușteni face impresia unei etape tipologice mai noi. Maniera de plasare a nervurilor (care a și determinat forma puternic decupată a părții distale a manșonului) este tipică topoarelor Pădureni (Vulpe 1970, 42-43, pl. 9/123, 139-140; 10/141, 178; Palincaș 1999/2000, 264, varianta cu nervuri pe manșon). În cazul acestui din urmă detaliu de fabricație (care, probabil, a avut un rol

utilitar, de întărire a rezistenței manșonului) prezent la piesa de la Mălușteni, avem de-a face fie cu o inovație “internă” în cadrul seriei Veselinovo I, fie este vorba de o preluare a tehnologiei Pădureni. O altă piesă de tip Veselinovo I (apropiată însă variantei Siroupolis-Sevlievo), prevăzută cu nervuri la capetele manșonului, a fost publicată ca descoperită la Bungetu-de-Sus (jud. Dâmbovița, Muntenia) (Chicideanu 1973, 522, 524, fig. 1/b=2/b). Tipologic, ea a fost interpretată ca “fiind o continuare a tipului Veselinovo I la stadiul de dezvoltare al tipului Pădureni, la care se observă influențe din partea unor tipuri răsăritene” (Osebiți) (*ibidem*, 524). Observăm totuși bune asemănări formale ale piesei moldovenești discutate aici și cu descoperiri din regiunea caucaziană (cu un topor de la Badaani - estul Georgiei, Transcaucazia -, ce are pe tubul de înmănușare un *Fischgrätmuster*, fără a fi prevăzut însă cu nervuri spre extremități, ca și cu piese tip halbardă, din zonă: Picchelaury 1997, 12, 33, nr. cat. 32, 98, pl. 4/32, 9/98 și cu mulajul realizat după o formă de turnat din așezarea de la Starčiki, nord-vestul Kaukazului, care prezintă însă și două nervuri mediane pe manșon: Rysin 1991, fig. 1/3-4).

Pentru datarea și încadrarea culturală a topoarelor Veselinovo I există câteva indicii, nu suficient de sigure însă pentru a evita șovăielile.

Cea mai veche dovadă a confecționării unor asemenea piese ar fi tiparul fragmentar din gresie găsit la Cernavodă (Berciu 1964a, 317; idem 1964b, 270; idem 1966a, 534; idem 1966b, 155)¹⁶, legat cu probabilitate de una din așezările perioadei de tranziție la epoca bronzului cercetate aici (Cernavodă III: Popescu 1965, 328; Morintz, Roman 1968, 92 sau Cernavodă II: Vulpe 1970, 36, nr. cat. 74). Din păcate, această *Gulbform* nu a fost publicată, așa încât nu o putem utiliza ca indicator tipologic și cronologic.

Conform unei estimări recente, toporul de la Veselinovo ar fi fost descoperit în stratul ce marchează în această așezare hiatusul dintre nivelul Karanovo III și stratul ce aparține “culturii Ezero I” (A/B, cu material amestecat) (Nikolova 1999, 196, 295). Aceasta a dat baza pentru a argumenta o dată foarte timpurie a apariției topoarelor Veselinovo (*ibidem*, 295). Ipoteza este însă riscantă, întrucât toporul poate fi pus la fel de bine în legătură și cu materialele tip Veselinovo II-Kyrilovo de acolo.

Prea multe nu ne poate spune nici piesa de la Crivăț; a fost descoperită în zona unei așezări cu trei nivele de locuire (Berciu 1966a), atribuită fazei clasice a

culturii Glina, însă materialul de aici nefiind publicat, nu se poate preciza cât a durat așezarea, respectiv dacă a fost sau nu contemporană cel puțin cu stațiunile de tip Govora-“Runcuri” (Roman 1986, 39; Schuster 1997, 12-13).

Câteva fragmente provenite de la forme pentru turnarea unor topoare considerate de acest tip au fost publicate de la Ezero (nivelele VI, IV: Černyh 1978a, pl. 20/6-7; idem 1979, 174, 176, fig. 108/в, stânga; 109/л, н) și Nova Zagora (Černyh 1978a, pl. 20/8; din nivelele IV-V?, v. Katinčarov 1972, 245). Nivelul cultural-cronologic pe care l-ar putea indica aceste tipare este, așadar, Ezero B1 și B2 (v. și Černyh 1978a, 163-166).

Pentru piesele grecești nu există alte date de ordonare cronologică decât unele elemente de asemănare morfologică între topoarele de la Toumba Mesimeriou și Toumba Plajariou, pe de o parte, și toporul din depozitul de la Theba (de tip Pătulele), pe de alta, acesta din urmă datat cel mai devreme în Helladicul timpuriu II târziu, dar mai probabil în Helladicul timpuriu III (Maran 1989, 129-130; idem 2001, 279).

Toporul est-georgian (Badaani) descoperit într-o așezare cu ceramică Kuro-Arax a fost datat în mileniul III B. C., poate spre începutul celei de-a doua jumătăți, fiind considerat produsul cel mai târziu al centrului metalurgic Kuro-Arax (Černyh 1992, 104; Picchelaury 1997, 12). Forma de turnat de la Starčiki, provine din orizontul superior al celui mai vechi nivel al așezării, nivel încadrat printre complexe timpurii ale dolmenilor Eșeri și paralelizat cu etapa veche a culturii catacombă Doneck și cu cultura catacombă subcaucaziană (datate probabil: ultimele secole ale mileniului III B. C.) (Rysin 1990, 14, fig. 2; idem 1991, 109-110). Toporul care ar fi rezultat în urma turnării în tiparul de la Starčiki aparține aceleiași familii tipologice cu topoarele de tip Acemhöyük din Anatolia, cea mai veche variantă a acestui tip fiind datată (prin informații de cronologie istorică) în sec. 19-18 î. Hr. (Erkanal 1977, 16, pl. 5/57, 59-60, pentru varianta veche; de asemenea, Özgüç 1986, 44-45). Este foarte posibil însă ca Starčiki să marcheze un moment tipologic mai vechi decât tipul Acemhöyük, fiind astfel de sincronizat cu piese tip Tayinat (R. Braidwood, L. Braidwood 1960, 454-455, fig. 351/9, pl. 52/110), piese pe care H. Erkanal le privește ca precursori ale topoarelor Acemhöyük (Erkanal 1977, 17), și care se pot atribui ultimului sfert al mileniului III î. Hr.

În fine, toporul de la Bungetu a fost pus în legătură cu faza Tei I (Chicideanu 1973, 525; idem 1982, 104;

propunere de atașare preluată fără comentarii suplimentare de Leahu 1988, 226). Semnalăm izbitoarele similitudini ale piesei de la Bungetu cu negativul tiparului de la Gavur Höyük (lângă Pulur, Anatolia: Koşay 1976, 214, cat. 837, pl. 110/837) (descoperire de suprafață).

Judecând după aria unde s-au aflat, topoarele de tip Veselinovo I sunt de pus în legătură, probabil, cu Ezero (drept centru de confecționare?) și Glina (Muntenia) (Berciu 1966b, 154; Vulpe 1970, 37; Černyh 1978a, 163-166), însă printre cei care ar fi putut vehicula aceste piese este posibil să se fi numărat și purtătorii fenomenului Jamnaja târzie.

În ceea ce privește datarea tipului Pădureni, evidențele din Bulgaria și Grecia indică, în mare, un nivel cronologic sincron la nord de Dunăre cu Glina IV-Odaia Turcului și post acest orizont, doar piesa de la Poliochni fiind poate ușor mai veche (discuția *in extenso* în partea dedicată topoarelor de tip Pădureni în Moldova). În depozitul de la Vranoviči, alături de piese tip Kozarac, s-a aflat și un topor care are trăsături foarte arhaice ale tipului Pădureni ceea ce, judecând după propunerea de datare a depozitului (v. nota 9), ar putea urca începutul acestei forme de topoare. Observăm că atât piesa de la Poliochni cât și cea de la Vranoviči aparțin variantei de topoare Pădureni, fără nervuri pe manșon și fără pinten la manșon (cf. tipologiei N. Palincaș: Palincaș 1999/2000, 264). La noi, cele mai timpurii date avansate deocamdată pentru tipul Pădureni se plasează cronologic la nivelul Monteoru Ic3-Ic2 (Vulpe 1970, 44-48; Palincaș 1999/2000, 264).

Deci, pentru seria Veselinovo I, cele mai multe date converg spre o datare la nivel de Ezero B (cel mai

devreme Ezero B1), Glina clasică (cel mai devreme Glina II-Roman), cu o eventuală parțială contemporaneitate cu tipul Pădureni spre sfârșitul bronzului timpuriu. Piesa de la Mălușteni, tipologic mai recentă decât piesele "clasice" Veselinovo I și care manifestă elemente de interferență cu tipul Pădureni (variantea cu nervuri pe manșon), nu se poate plasa decât după această perioadă, probabil la începutul bronzului mijlociu. Orizontul propus pentru toporul de la Bungetu, care se poate situa, tipologic, pe același palier cu toporul de la Mălușteni, respectiv Tei I - Monteoru Ic3 (asupra acestui sincronism, Chicideanu 1977, 237; idem 1982, 104), poate fi aplicat, așadar, și în cazul piesei aici discutate. Mai rămâne de lămurit mediul cultural care ar fi putut vehicula și utiliza acest topor. Având în vedere localizarea toporului și datarea sa probabilă, pot intra în discuție Jamnaja foarte târzie/finală sau ceramica cu multe brăie (etapa veche). Identificarea de către M. Florescu în extremitatea sud-estică a Moldovei a unor locuiri cu material Ic3 și Ic2 (Vânători, Murgeni, Igești), într-un context cultural considerat "ne-monteoran" sau "inspirat de către cultura Monteoru" (M. Florescu 2001), ar putea însă explica mai bine apariția toporului de la Mălușteni, cu particularitățile sale tipologice. În ani absoluți, pentru piesa de la Mălușteni este verosimilă o dată spre 2050/2000 B. C. și post, în orice caz, credem, nu mai veche de sec. 21 B. C.

Chiar dacă piesa de la Mălușteni s-ar fi aflat împreună cu celțul găsit în același punct "Leaua" în eventuala componență a unui depozit, caz care ar justifica, cel puțin parțial, menționarea lui printre descoperirile culturii Noua (Udrescu 1974, 32), este cert că toporul cu manșon transversal a fost confecționat înainte de bronzul târziu.

NOTE

* Acest studiu este parte a programului de cercetare din cadrul bursei Fritz Thyssen (2001-2002), program desfășurat în cadrul Institutului de Pre- și Protoistorie al Universității din Heidelberg (Germania). Mulțumim pe această cale, pentru sprijinul acordat în realizarea acestui studiu, prof. dr. Joseph Maran, un avizat cunoscător al problematicii topoarelor cu manșon transversal și un singur tăiș din zona Balkanilor, precum și colegilor Senica Turcanu (Iași), M. Mamalaucă (Bîrlad), L. Istina (Bacău), I. Mareș și B. Niculică (Suceava).

1. Alte elemente metalice însoțitoare detectate la piesa de la Rotunda (Fe, Mn, Ni, Zn) apar în proporții asemănătoare sau care se înscriu între limitele celor remarcate la topoarele grupei

2-Korenevskij, în timp ce aceleași metale fie lipsesc în piesele de la Vâlcele, fie, dimpotrivă, apar în proporții mai mari decât la Rotunda sau în topoarele de grupa 2-Korenevskij (de exemplu, Ni și Zn). Cantitatea de Pb și Zn din compoziția toporului de la Rotunda este însă peste cea întâlnită în piesele din grupa 2-Korenevskij (cele două metale lipsesc din seria elementelor chimice detectate la topoarele de la Vâlcele).

2. E. N. Černyh este însă în favoarea socotirii acestui tip de topor ca un produs "stepic pur", realizat după standarde locale, în zona "centrului metalurgic Jamnaja-Poltavka" (Černyh 1977, 36; idem 1992, 88). Influența Majkop asupra topoarelor din zona Volgăi mijlocii a fost exemplificată de cei mai mulți cercetători

prin existența pe manșonul piesei de la Truevskaja Maza a unor "cucuie" asemănătoare celor întâlnite pe topoarele de la Novosvobodnoj (similitudini remarcate pentru prima oară de E. S. Tallgren: Tallgren 1926, 172, fig. 99/2; un desen mai exact al piesei, la Maksimov 1962, fig. 3/4). Totuși, topoarele de la Yüsüfeli (depozit?), în nord-estul Turciei (Černyh 1992, 63, fig. 20/1-3), cvasi-identice celor de pe Volga, precum și piesa cu caracteristici similare de la Brdadzor, în Transcaucazia (Picchelaury 1997, 12, 33, pl. 4/27) nu exclud centrul metalurgic Kuro-Arax din ecuația originilor acestui tip arhaic de topor.

3. Frapează, de exemplu, asemănările de formă și dimensiuni între toporul de la Cubleșul Someșan, în Transilvania, atribuit tipului Baniabic (Vulpe 1970, pl. 3/35) și un topor din zona Kubanului (descoperit întâmplător), diferit tipologic de piesele care au apărut mai frecvent în aria culturală Majkop (Korenevskij 1974, 20, fig. 6/16).

4. De piesele mai mici ale acestei serii se apropie și toporul de la Sebeș, atribuit tipului Baniabic (Vulpe 1970, 27, cat. 36, pl. 3/36). Prin forma sa mai deosebită, piesa de la Sebeș ieșea din cadrul tipologic standard propus pentru tipul Baniabic, unca dintre particularitățile sale (ușoara curbare a părții distale a lamei) căutându-i-se paralele în tipul Corbasca (*ibidem*, 26).

5. În acest articol toate datele absolute sunt în acord cu cronologia radiocarbon calibrată (BC). Datele exprimate în î. Hr. au rezultat în general din utilizarea cronologiei istorice.

6. În lipsa jumătății superioare a tiparului găsit la Domony, într-o groapă a grupei Makó, cu greu se poate susține că acesta a servit la turnarea topoarelor Baniabic (Kalicz 1968, 48 și pl. X/1). Apoi, din ceea ce a publicat I. Ecsedy ca provenind din groapa 36/1977 de la Zók-Várhegy (Ecsedy 1983, 88-89 și planșele corespunzătoare) nu există vreo dovadă a prezenței acolo a tiparelor pentru turnarea topoarelor de tip Baniabic, pentru a aduce astfel dovada unei contemporaneități a tipurilor Baniabic, Fajsz și Kömlöd (susținută de I. Bóna: Bóna 1992, 49). Cele două topoare, presupuse de tip Baniabic, găsite în peștera Izbucul Topliței sunt, judecând după fotografia publicată a unuia (Halasi, Emödi 1985, fig. 5/a), mai curând de tip Dumbrăvioara, așa cum deja s-a observat (Roman, Némethi 1986, 227, 230, nota 119).

7. De pildă, socotirea apariției toporului cu tub de prindere și tăiș vertical ca unul din fenomenele ce definesc începutul epocii bronzului, fără a avea și alte elemente "de control".

8. Topoarele de la Bêlousova (Podolia: Tallgren 1926, fig. 98/3), Veseloc (reg. Zaporož'e: *ibidem*, fig. 98/5; același cu cel publicat de Maksimov 1962, fig. 3/7, ca provenind de la Uvek?), Pistýn, Bârlălești/Murgeni atribuite tipului Darabani (Vulpe 1970, 42, nota 3; Vulpe, Tudor 1970, 423, nota 18) țin de alte

orizonturi tipocronologice, neînscrindându-se prin caracteristici nici în tipurile propuse de noi la topoarele Darabani (Vulpe).

O piesă de la Slobodka Rungurska (în bazinul superior al Prutului: Dullo 1936, fig. 17/8 - desen preluat după M. Much), apropiată tipologic de Antoniewicz 1929, 138 și Sulimirski 1968, 61 de topoarele de la Darabani, Komarów și Stubto este mai curând de atașat variantei 3 a topoarelor Kozarac (v. Žeravica 1993, 23, mai ales cu pl. 7/67) sau încă de unele dintre topoarele grupei 2,9 (tipul Phaskau 1) din nordul Caucazului (Korenevskij 1981, 27, fig. 5/9-16).

Toporul de la Cucuteni (săpături sistematice, descoperit în stratul superior cu ceramică Cucuteni B: Schmidt 1911, 596, fig. 15; idem 1932, 60, pl. 30/10) a fost și el comparat cu exemplare atribuite tipului nostru Darabani (Komarów, Darabani) (Dunăreanu-Vulpe 1930, 191, nota 6; Dullo 1936, 147-148; Berciu 1942b, 52). Piesa de la Cucuteni a constituit mult timp un "punct de referință" în datarea începuturilor topoarelor cu manșon și un singur tăiș la nivelul de sfârșit al (e)neoliticului (Antoniewicz 1929, 142; Dunăreanu-Vulpe 1930, 197; Dullo 1936, 146, 149; Berciu 1942b, 54-55). Ulterior, I. Nestor a înclinat spre o atribuire a toporului "grupului Gorodsk-Usatovo" ale cărui resturi au fost găsite pe "Cetățuic", aceeași încadrare culturală fiind presupusă și pentru toporul de la Darabani (Nestor 1955, 10). În schimb, Al. Vulpe a considerat mai verosimil a lega piesa de la Cucuteni de fragmentele ceramice tip Costișa identificate în așezare, încadrare care corespundea și propunerii de atribuire a piesei tipului Pădureni, tip datat în prima parte a bronzului mijlociu (Vulpe 1964, 136; idem 1970, 46, nr. catalog 179). În același timp însă, ipoteza lui E. și F. Schubert că toporul de la Cucuteni, dispărut în timpul războiului din muzeul de la Berlin, poate aparține și unui *Hackenaxt* fragmentar, a pus sub semnul întrebării apartenența piesei la categoria topoarelor cu un singur tăiș (Vulpe, Tudor 1970, 427, nota 41; Vulpe 1970, 13, nota 1). În 1975, piesa este considerată mai curând fragmentul unui braț de la un topor cu brațele "în cruce", posibil de tip Târgu Ocna (Vulpe 1975, 51). În cea mai recentă monografie asupra metalurgiei aramei în neo-eneoliticul de la noi, piesa este enumerată de asemenea printre descoperirile de tip Târgu Ocna, cu propunerea de atribuire a sa fazei Cucuteni B (probabil etapa B2), având mai puține argumente pentru o datare în "cultura Horodiștea-Foltești" (Marș 2002, 115, 222-223). Cu toate acestea, opinia că toporul de la Cucuteni aparține categoriei cu manșon transversal și un singur tăiș, tipul Pădureni, și ipoteza că poate avea legătură cu fragmentele "Costișa" de pe "Cetățuic", continuă să fie susținute (Dumitroaia 2000, 153; Ignat 2000, 29, 42). E. Schalk crede și ea că piesa de la Cucuteni este de tip *Schalthalsaxt* (Schalk 1998, 37, nota 119).

9. Pentru varianta clasică a topoarelor de tip Kozarac trebuie luată în considerare și posibilitatea unei durate mai lungi, posibil spre sec. 25 B. C. (și după ?), așa cum demonstrează, de pildă, prezența unui astfel de topor în depozitul de la Vranoviči (nord-estul Bosniei), alături de un topor Kozarac/variantea 3-Žeravica (socotită ca fiind cea mai nouă a tipului) și de un altul care pare, tipologic, în opinia noastră, apropiat de piesele tip Pădureni (pentru Vranoviči v. Žeravica 1993, 23, 25, 30, pl. 7/70-72, care semnalază și ea particularitățile tipologice ale ultimei piese amintite, în raport cu topoarele Kozarac). Pe de altă parte, prezența la Poliochni (Lemnos) în "periodo azzurro, fase evoluta" a unui tipar în care se turnau topoare cu muchia distală dreaptă (Bernabò Brea 1964, pl. LXXXV/d), de tipul variantei târzii Kozarac, ar putea indica și o dată mai veche pentru aceasta din urmă, posibil chiar înainte de 2600 B. C. (pentru datarea fazei "azzurro" de la Poliochni: Manning 1995, fig. 2; idem 1997, 501 și nota 26). Tot la Poliochni, dar din "periodo rosso" provine un topor (Bernabò Brea 1964, pl. CLXXIII), care a fost apropiat/atribuit tipului Pădureni (Vulpe 1970, 11; idem 1989/1990, 111; idem 1996, 34) (pentru Parzinger 1993, 351, piesa este apropiată de tipul Veselinovo II) și care pare, tipologic, mai nou decât piesa Pădureni din depozitul de la Vranoviči. Cum pentru *perioada roșie* de la Poliochni este propusă o dată de 2400 ± 100 B. C. (Manning 1995, fig. 2), depozitul bosniac ar putea să fi fost constituit în sec. 26/25 B. C. (poate și *post*?) De altfel, o dată *ante* Reinecke A1 ca limită inferioară a tipului clasic Kozarac este susținută și de alți cercetători (v. Gogăltan 1999, 141-142).

10. Interesant este că analiza spectrală a piesei de la Derevjanev a dovedit apartenența ei la grupa bronzurilor cu staniu, cu o compoziție a metalului cunoscută doar la grupele contemporane șnurate din Europa Centrală sau, încă, în bronzul târziu în așa-numita grupă carpato-transilvăneană (Černyh) (Ryndina 1980, 34-36, tab. 2).

11. În lipsa ilustrației, toporul de la Kostol (Draga Garašanin 1954, 51), atribuit tipului Izvoarele (Vulpe 1970, 34, nota 10), ieșe din discuție. Desenele schematice ale celor două topoare de la Topolje (Dalmația) (Miroslavljević 1953, fig. 1/a, b), atribuite și ele tipului Izvoarele (Vulpe 1970, 34, nota 10), lasă cu greu a se întrevedea o posibilitate de încadrare tipologică mai exactă. Mai recent, Z. Žeravica le enumeră printre piesele de tip Kozarac (Žeravica 1993, 26, cat. 75-76, pl. 8/75-76). Piesa de la Strehlen în sehimb (Altschlesien I, 1926, 47, fig. 14), încadrată de Al. Vulpe, de asemenea, în tipul Izvoarele (Vulpe 1970, 34,

nota 10), pare mai curând a fi de tip Kozarac.

12. Instrumente utilizate la prelucrarea metalului au fost găsite în așezări catacombă (Nečitajlo, Sanžarov 2002, 131, 133, fig. 1). Unele îndoiele privind exclusivă apartenență a topoarelor Kolontaevka și Kostromskaja la un singur mediu cultural, respectiv catacombe, există totuși. Astfel, cele mai multe dintre descoperirile de topoare pe baza cărora s-au definit tipurile respective sunt întâmplătoare (depozite, piese izolate, mai rar tipare pentru turnat), iar singurul topor găsit deocamdată într-un mormânt catacombă (Privol'c: Bratčenko, Šapošnikova 1985, 409, fig. 109/9) are caracteristici formale destul de diferite. Piesa de la Privol'c este de altminteri foarte asemănătoare tipologic cu toporul descoperit într-un mormânt al culturii șnurate de pe Niprul mijlociu de la Chodosoviči (Artemenko 1967, fig. 76/8), dar are elemente comune și cu negativul tiparului din M 3/T. 4 de la Pokrovka (reg. Doneck) (cultura catacombelor Doneck: Berežanskaja, Kravec 1989, 157-160, fig. 1/13-15). Chiar și o bună parte dintre piesele ce s-ar fi turnat în tipare aflate în morminte catacombă au elemente morfologice particulare. Cele două categorii de descoperiri (cele întâmplătoare și cele funcrare) nu coincid așadar în ceea ce privește parametrii tipologici, pentru contextele funerare fiind necesar a se lua în calcul și caracterul excepțional al depunerilor (piese de caracter ritual; v. și cazul tiparelor din M 3/T. 3 Veselaja Rošča, Stavropole, confecționate special pentru inventarul funcrar: Deržavin, Tichonov 1981, 255). Apoi, diferențele tipologice dintre cele două mari tipuri, ca și eterogenitatea acestora, sunt de natură să pună sub semnul întrebării apartenența lor la o singură comunitate culturală, chiar dacă "trusele metalurgice" din mormintele de meșteri în prelucrarea metalului atribuite catacombelor fac dovada creșterii importanței pe care o capătă în această perioadă turnarea ca principală modalitate de "shaping metal items" (Kločko 1994, 162).

13. Din păcate, forma în secțiune transversală a lamei nu poate fi dedusă din singurul desen disponibil al acestui topor.

14. Piesa de la Siroupolis și cea publicată mai demult din regiunea Sevlievo, Bulgaria (Ebert 1925, pl. 100/b), pot fi considerate ca reprezentante ale unei variante aparte în cadrul tipului Veselinovo I.

15. Cu precizarea că topoarele din cele două *tumba* par a reprezenta un stadiu tipologic mai avansat al seriei Veselinovo I sau, poate, o interferență tipologică cu topoarele de tip Pătulele.

16. D. Berciu este de altfel și autorul ordonării acestor topoare într-un tip aparte, pe care l-a denumit Veselinovo.

BIBLIOGRAFIE

- Alexandrescu 1974 - A. Alexandrescu, *La nécropole du bronze ancien de Zimnicea (départ. de Teleorman)*, Dacia, N. S., 18, 79-93.
- Andreeva 1977 - M. V. Andreeva, *K voprosu o jušnyh svjazjach majkopskoj kul'tury*, SA, 1, 39-56.
- Andrițoiu 1992 - I. Andrițoiu, *Civilizația tracilor din sud-vestul Transilvaniei în epoca bronzului*, Bibliotheca Thracologica, II.
- 1993 - *Metalurgia bronzului în sud-vestul Transilvaniei. Epoca bronzului (I)*, AnB, S. N., 2, 85-117.
- Antonescu 1980 - Silvia Antonescu, *Toporul cu gaură de înmănușare transversală descoperit la Poduri, județul Bacău*, SC-Vrancea, 3, 53-55.
- Antonescu-Iovița 1981 - Silvia Antonescu-Iovița, *Noi descoperiri de obiecte de aramă și bronz în județul Bacău*, Carpica, 13, 41-62.
- Antoniewicz 1929 - Wł. Antoniewicz, *Der in Stubło in Wolhynien aufgefundenen Bronzeschatz*, ESA, 4, 135-148.
- Artemenko 1967 - I. I. Artemenko, *Plemena verhnego i srednego Podneprov'ja v epohu bronzy*, MIA, 148.
- Batčaev, Korenevskij 1982 - V. M. Batčaev, S. N. Korenevskij, *Dve nahodki epohi rannego metalla iz Kabardino-Balkarii*, KSIA AN SSSR, 169, 108-112.
- Băjenaru 1998a - R. Băjenaru, *Discuții privind cronologia absolută a culturii Glina*, SCIVA, 49/1, 1998, 3-22.
- 1998b - *The Schneckenberg-type Pottery from Odaia Turcului*, în Symposium Alba Iulia, 85-88.
- Benac 1986 - A. Benac, *Praistorijski tumuli na Kupreškem polju*, Sarajevo.
- Berciu 1942a - D. Berciu, *Die Kupferaxt von Darabani, Bez. Hotin (Bessarabien)*, WPZ, 29, 51-56.
- 1942b - *Unelte de cupru și bronz de origine transilvană: securi de tip Baniabic*, Apulum, 1 (1939-1940), 1-23.
- 1964a - *Sur le début de l'âge du bronze au Bas-Danube*, Dacia, N. S., 8, 313-318.
- 1964b - *Quelques données préliminaires concernant la civilisation de Cernavoda*, SlovArch 12-1, 269-280.
- 1966a - *Rezultatele primelor săpături de la Crivăț, (1965) (r. Oltenița)*, SCIV, 17/3, 529-535.
- 1966b - *Zorile istoriei în Carpați și la Dunăre*, București.
- Berezanskaja, Kravec 1989 - S. S. Berezanskaja, D. P. Kravec, *O metallurgičeskom remesle plemen Doneckoj katakombnoj kul'tury*, în Pervobytnaja arheologija, Kiev, 156-168.
- Bernabò Brea 1964 - L. Bernabò Brea, *Città preistorica nell'isola di Lemnos I/2*, Roma.
- Beșliu, Lazarovici, Olariu 1992 - C. Beșliu, Gh. Lazarovici, A. Olariu, *O piesă din cupru din Sălaj și câteva probleme teoretice privind analizele din cupru preistoric în Muzeul din Cluj*, ActaMP, 16, 97-128.
- Bóna 1992 - I. Bóna, *Bronzeguss und Metallbearbeitung bis zum Ende der mittleren Bronzezeit*, în Bronzezeit in Ungarn. Forschungen in Tellsiedlungen an Donau und Theiss, Frankfurt am Main, 48-65.
- R. Braidwood, L. Braidwood 1960 - R. J. Braidwood, Linda S. Braidwood, *Excavations in the Plain of Antioch*, I, Chicago.
- Bratčenko, Šapošnikova 1985 - S. N. Bratčenko, O. G. Šapošnikova, *Katakombnaja kul'turno-istoričeskaja obščnosti*, în Archeologija USSR, I, Kiev, 403-420.
- Burtănescu 1996 - Fl. Burtănescu, *Considerații asupra unor morminte tumulare de pe teritoriul Moldovei (perioada de tranziție-bronz timpuriu)*, Thracodacica, 17, 1-2, 87-116.
- 1998a - *Des considérations sur l'appartenance culturelle de quelques complexes funéraires dans le nord de la Dobroudja*, Bulletin de Thracologie, 4, 182-187.
- 1998b - *Few Taxonomical and Historical Considerations on the Early Bronze Age Tumular Graves in the Carpathians-Prut Area*, în The Thracian World at the Crossroads of Civilizations, Proceedings of the Seventh International Congress of Thracology, 20-26 May 1996, Constanța-Mangalia-Tulcea, II, Bucharest, 37-56.
- 2001 - *Epoca timpurie a bronzului între Carpați și Prut*, BThr XXXVII, București.
- 2002 - *About a group of "outstretched" burials with Middle Bronze Age grave goods in south-eastern Romania*, în Drevnejšie obščnosti zemledelcev i skotovodov Severnogo Pričernomor'ja (V tys. do n. e - V vek n. e.), Tiraspol', 157-163.
- Căpitanu 1976 - V. Căpitanu, *Noi descoperiri de topoare din aramă și bronz în județul Bacău*, Carpica, 8, 31-36.
- Chicideanu 1973 - I. Chicideanu, *Două topoare de aramă descoperite la Brătești (jud. Dâmbovița)*, SCIV, 24/3, 521-525.
- 1977 - *Date noi privind începutul culturii Tei (săpăturile de la Brătești-Bungetu)*, SCIVA, 28/2, 225-238.

- 1982 - *Unele probleme privind începutul culturii Tei*, Thraco-Dacica, 3, 101-106.
- Chirica, Tănăsachi 1985 - V. Chirica, M. Tănăsachi, *Repertoriul arheologic al județului Iași*.
- Ciugudean 1996 - H. Ciugudean, *Epoca timpurie a bronzului în centrul și sud-vestul Transilvaniei*, Bibliotheca Thracologica, XIII, București.
- Coman 1980 - Gh. Coman, *Statornicie, continuitate. Repertoriul arheologic al județului Vaslui*, București.
- Crăciunescu 1998 - G. Crăciunescu, Piese de metal din colecția arheologică a Muzeului Regiunii Porților de Fier, Thraco-Dacica, 19, 1-2, 145-151.
- Culică 1975 - V. Culică, *Contribuții la cunoașterea epocii bronzului în județul Ialomița*, SCIVA, 26/4, 521-527.
- Černjakov 1985 - I.T. Černjakov, *Severo-Zapadnoe Pričernomor'e vo vtoroj polovine II tysjačel'ja do n. e.*, Kiev.
- Černyh 1977 - E. N. Černyh, *Ob evropejskoj zone Cirkumpontijskoj metallurgičeskoj Provincii (CMP)*, AAC, 17, 29-53.
- 1978a - *Gornoe delo i metallurgija v drevnejšej Bolgarii*, Sofija.
- 1978b - *Metallurgičeskie provincii i periodizacija epohi rannego metalla na territorii SSSR*, SA, 4, 53-82.
- 1979 - *Metalni izdelija i kal"pi za otlivane*, în *Ezero. Rannobronzovoto selišče* (red. G. I. Georgiev și colab.), Sofija.
- 1992 - *Ancient metallurgy in the USSR. The Early Metal Age*, Cambridge.
- Černyh 2001 - L. A. Černyh, *K voprosu o tipah vtulčatych toporov Ukrainy, otlivavšihsja v otkrytie s brjuška litejnye phormy*, în *Epoha bronzy Dono-Doneckogo regiona, Kiev-Voronež*, 114-116.
- Deržavin, Tichonov 1981 - V. L. Deržavin, B. G. Tichonov, *Pogrebenie litejščika epohi srednej bronzy na Stavropol'e*, SA, 1/3, 252-258.
- Detev 1949 - P. Detev, *Topoare și securi-târâcoape din Muzeul Național din Plovdiv*, Apulum, 3, 102-105.
- Dénes, Szabó 1998 - I. Dénes, G. V. Szabó, *Der frühbronzezeitliche Bronzedepotfund aus der Höhle 1200/9 in der Enge des Vargyas-Baches (Cheile Vârghișului) in Südost-Siebenbürgen*, în *Symposium Alba Iulia*, 89-110.
- Dullo 1936 - Eleonore Dullo, *Die kaukasischen Äxte der Bronzezeit*, PZ, 27, 66-172.
- Dumitroaia 1985 - Gh. Dumitroaia, *Obiecte de aramă și bronz descoperite pe teritoriul județului Neamț*, MemAntiq, 9-11 (1977-1979), 465-481.
- 2000 - *Comunități preistorice din nord-estul României. De la cultura Cucuteni până în bronzul mijlociu*, Piatra-Neamț.
- 2001 - *Poduri*, în *Cultura Costișa în contextul epocii bronzului din România. Catalog de expoziție* (ed. V. Cavruc, Gh. Dumitroaia), Piatra-Neamț, 42-44, pl. 33-36.
- Dunăreanu-Vulpe 1930 - Ecaterina Dunăreanu-Vulpe, *Sull'origine e l'evoluzione delle scuri di rame carpato-danubiane*, Ephemeris Dacoromana, 4, 181-211.
- Durman 1983 - Al. Durman, *Metalurgija Vučedolskog kulturnog kompleksa*, Opuscula Arch, Zagreb, 8.
- Ebert 1925 - M. Ebert, *Reallexikon der Vorgeschichte*, II, Berlin.
- Ecsedy 1983 - I. Ecsedy, *Ásatások Zók-Várhegyen (1977-1982) (clözetes jelentés)*, JPMÉ 27 (1982), 59-105.
- Erdniev 1982 - U. E. Erdniev, *Kurgan drevnejannoju kul'tury v Kalmykii*, SA, 1, 213-215.
- Erkanal 1977 - H. Erkanal, *Die Äxte und Beile des 2. Jahrtausends in Zentralanatolien*, PBF, IX/8.
- Florescu, M. Florescu 1959 - A. Florescu, Marilena Florescu, *Sondajul de la Gîrceni*, Materiale, 6, 221-229.
- M. Florescu 1966 - Marilena Florescu, *Contribuții la cunoașterea etapelor timpurii ale culturii Monteoru în Moldova*, ArhMold, 4, 39-118.
- 2001 - *Comunitățile tribale din bronzul mijlociu din Moldova - legături și interferențe*, Comunicare la colocviul internațional "Carpații Răsăriteni în epoca bronzului. Complexul cultural Costișa-Komarov" (Piatra Neamț, 13 septembrie 2001).
- M. Florescu, Buzdugan 1972 - Marilena Florescu, C. Buzdugan, *Așezarea din epoca bronzului de la Bogdănești (jud. Bacău)*, Raport amplu asupra cercetărilor arheologice efectuate în anii 1959-1962, ArhMold, 7, 103-205.
- M. Florescu, Căpitanu 1964 - Marilena Florescu, V. Căpitanu, *Topoare de aramă și de bronz descoperite la Găiceana (raionul Adjud, reg. Bacău)*, ArhMold, 2-3, 445-451.
- 1968 - *Descoperiri recente de obiecte din aramă și bronz în Moldova*, Carpica, 1, 49-61.
- 1969 - *Cercetări arheologice de suprafață în județul Bacău*, ArhMold, 6, 213-275.
- D' Garașanin 1954 - Draga Garașanin, *Katalog der vorgeschichtlichen Metalle*, Beograd.
- M. Garașanin 1954 - Milutin Garașanin, *Schaflochäxte aus Kupfer in den Sammlungen serbischer Museen*, BcrRGK, 34, (1951-1953), 61-76.

- Głosik 1968 - J. Głosik, *Kultura strzyżowska*, MS 11, 7-114.
- Gogâltan 1999 - F. Gogâltan, *Bronzul timpuriu și mijlociu în Banatul românesc*, Timișoara.
- Halasi, Emödi 1985 - G. Halasi, I. Emödi, *Descoperire arheologică în peștera Izbucl Topliței*, SCIVA, 36/3, 232-234.
- Hromada, Varsik 1994 - J. Hromada, Vl. Varsik, *Neskoroeneolitický hlinený kadlub z Velkého Medera*, ŠZ AŮSAV, 30, 49-58.
- Iacobescu 2000 - Silvia Iacobescu, *Repertoriul descoperirilor arheologice din epoca bronzului, din județul Bacău*, Carpica, 29, 2000, 39-54.
- Ignat 1981 - M. Ignat, *Contribuții la cunoașterea epocii bronzului și a Hallstatt-ului timpuriu în județul Suceava*, Thraco-Dacica 2, 133-146.
2000 - *Metalurgia în epoca bronzului și prima epocă a fierului din Podișul Sucevei*, Suceava.
- Irimia 1977 - M. Irimia, *Un topor de bronz descoperit la Grădina (jud. Constanța)*, Pontica 10, 297-300.
1998 - *Unele considerații privind topoarele de tipul Baniabic în lumina descoperirii de la Izvoarele (jud. Constanța)*, Pontica 31, 37-48.
- Jarovoj 1979 - E. V. Jarovoj, *Ohrannye raskopki kurgana u s. Bursuccni*, AO (1978) 491-492.
- Junghans, Sangmeister, Schröder 1968 - S. Junghans, E. Sangmeister, M. Schröder, *Kupfer und Bronze in der frühen Metallzeit Europas*, Band 2/Teil 3, Berlin.
1974-*Ibidem*, Band 2/Teil 4.
- Kadrow 1998 - St. Kadrow, *Osteuropäische Beziehungen des epischnerkeramischen karpatenländischen Kulturkreises in der Frühbronzezeit*, in *Das Karpatenbecken und die Osteuropäische Steppe* (hrsg. B. Hänsel, J. Machnik), München-Rahden/Westf., 253-260.
- Kalicz 1968 - N. Kalicz, *Die Frühbronzezeit in Nordost-Ungarn*, Budapest.
- Katinčarov 1972 - R.V. Katinčarov, *Osnovnye rezultaty raskopok pervobytnogo poselenija v g. Nova Zagora (južnaja Bolgarija) v 1968 i 1970 gg*, SA, 1, 242-247.
- Ketraru et al. 1975 - N. A. Ketraru, N. A. Nikolova, N. L. Podol'skij, V. A. Safronov, *Kurgany u sela Starye Kukonești Edineckogo rajona MSSR*, AO (1974), 438.
- Kločko 1994 - V. I. Kločko, *The Metallurgy of the Pastoral Societies in the Light of Copper and Bronze Processing in the Northern Pontic Steppe - Forest-Steppe Zone: 4500-2350 B. C.*, B-PS 2, 135-166.
- Kločko, Pustovalov 1994 - V. I. Kločko, S. Z. Pustovalov, *The Warfare of the Northern Pontic Steppe - Forest-Steppe Pastoral Societies: 2750-2000 B. C. (Catacomb Culture)*, B-PS 2, 196-215.
- Korenevskij 1974 - S. N. Korčnevskij, *O metalličeskijh toporah Majkopskoj kul'tury*, SA, 3, 14-32.
1976 - *O metalličeskijh toporah Severnogo Pričernomor'ja, Srednego i Nižnego Povolž'ja epochi srednej bronzy*, SA, 4, 16-31.
1981 - *Vtul'čatye topory - oružie bližnego boja epochi srednej bronzy Severnogo Kavkaza*, în *Kavkaz v Srednjaja Azija v drevnosti i srednevekov'e*, Moskva, 20-40.
- Koşay 1976 - H. Z. Koşay, *Keban Project Pulur Excavations*, Middle East Technical University-Keban Project Publications III/1, Ankara.
- Kotova, Spicina 1999 - N. S. Kotova, L. A. Spicina, *Keramika pozdneeneolitičeskijh pogrebenij stepnoj Ukrainy i ejo analogii v materialah poselenii*, DSPK, 7, 22-31.
- Kovalcva 1978 - I. F. Kovaleva, *Pogrebenija "Životilovskogo" tipa v Prisamar'e*, în *Kurgannye drevnosti Stepnogo Podneprov'ja III-I tys. do n. e.* Dnepropetrovsk, 45-54.
1984 - *Severostepnogo Podneprov'ja v eneolite-bronzovom veke*, Dnepropetrovsk.
1991a - *Pogrebenija s Majkopskim inventarem v Levoberež'e Dnepra*, PAP, 69-88.
1991b - *Pogrebenija Životilovskoj grupy na Levoberež'e Dnepra*, în *Drevnejšie obščnosti zemledel'cev i skotovodov Severnog Pričernomor'ja* (V tys. do n. e. - V v. n. e), *Materialy Meždunarodnoj konferencii* (Kišinev 10-14 dek. 1990), Kiev, 66-67.
- Kubyšev, Nečitajlo 1991 - A. I. Kubyšev, A. L. Nečitajlo, *Centry metalloobrabotyvujuščego proizvodstva Azovo-Černomorskoj zony (k postanovke problemy)*, în *Katakombnye kul'tury Severnogo Pričernomor'ja*, Kiev, 6-21.
- Kušnareva, Rysin 1995 - K. Ch. Kušnareva, M. B. Rysin, *Svjazi Kavkaza i vostočnoevropejskijh stepej v epochu paleometalla (hronologičeskij aspekt)*, în *Izučenie kul'turnyh vzaimodejstvij i novye arheologičeskije otkrytija*, Sankt-Peterburg, 23-25.
- Köszegi 1957 - Frigyes Köszegi, *Keleti típusú bronzkori balták a Magyar Nemzeti Múzeumban*, FolArch, 9, 47-62.
- Lăzurcă 1977 - E. Lăzurcă, *Mărturii din epoca bronzului pe teritoriul din nordul Dobrogei*, Pontica, 10, 301-305.

- Leahu 1988 - V. Leahu, *Obiecte de metal și mărturii ale practicării metalurgiei în aria culturii Tei*, SCIVA, 39/3, 223-241.
- Lyonnet 2000 - B. Lyonnet, *La Mesopotamie et le Caucase du Nord au IVe et au début du IIIe millénaires av. n. e.: leurs rapports et les problèmes chronologiques de la culture de Majkop. Etat de la question et nouvelles propositions*, în *Chronologie des pays du Caucase et l'Euphrate aux IVe - IIIe millénaires* (eds. C. Marro, H. Hauptmann), Paris, 299-320.
- Machnik 1979 - J. Machnik, *Ze studiów nad kulturą ceramiką sznurowij Dorzeczu Górnego Dniestru*, AAC, 19, 51-71.
- 1992 - *Nordbalkanische und Donäulandische Kultureinflüsse im Pruth-Dnestr-Gebiete um die Wende des Äneolithikums zu der Bronzezeit*, *Studia Prachistorica*, 11-12, 288-296.
- Maksimov 1962 - E. K. Maksimov, *Materialy iz Hvalynskogo muzeja*, SA, 3, 282-288.
- Maljukevič, Petrenko 1993 - A. E. Maljukevič, V. G. Petrenko, *Usatovskij kompleks s figurnymi pronizjami iz kurgana v nizov'jach Dnestra*, *DrevPrič*, Odessa, 25-30.
- Manning 1995 - St. Manning, *The Absolute Chronology of the Aegean Early Bronze Age*, Sheffield.
- 1997 - *Troy, Radiocarbon and the Chronology of the Northeast Aegean in the Early Bronze Age*, în *Poliochni e l'antica età del Bronzo nell'Egeo settentrionale. Convegno Internazionale* (Atene 22-25 Aprile 1996), Atene, 498-521.
- Maran 1989 - J. Maran, *Die Schaftlochaxt aus dem Depotfund von Theben (Mittelgriechenland) und ihre Stellung im Rahmen der bronzezeitlichen Äxte Südosteuropas*, *ArchKorr*, 19, 129-136.
- 2001 - *Der Depotfund von Petralona (Nordgriechenland) und der Symbolgehalt von Waffen in der ersten Hälfte des 3. Jahrtausends v. Chr. zwischen Karpatenbecken und Ägäis*, în *Lux Orientis. Archäologie zwischen Asien und Europa. Festschrift für H. Hauptmann* (Hrsg. R. M. Boehmer, J. Maran), Rahden/Westf., 275-284.
- Mareș 2002 - I. Mareș, *Metalurgia aramei în neoneoliticul României*, Suceava.
- Mayer 1977 - E. F. Mayer, *Die Äxte und Beile in Österreich*, PBF, IX/9.
- Metalurgia neferoaselor 1995 - *Expoziția națională "Metalurgia neferoaselor în Transilvania preistorică"*, Cluj-Napoca, mai-iunie 1995, Cluj-Napoca.
- Mikov 1933 - V. Mikov, *Predistoričeski selišča i nahodki v B'lgarija*, Sofija.
- 1941 - *Seliščna mogila ot bronzovata epoha do s. Veselinovo*, IBAI, 13, (1939), 195-227.
- Milčev, Kovačev 1971 - A. T. Milčev, N. Kovačev, *Materiali za arheologičeska karta na Sevlicvsko*, *Arheologija*, 2, Sofija, 45-58.
- Miroslavljević 1953- VI. Miroslavljević, *Nalazi iz pretpovjesnog doba u severnoj Dalmaciji*, *GlasnikZMS*, N. S., 8, 265-270.
- Monah 1986 - D. Monah, *Topoare de aramă și bronz din județele Neamț și Bacău*, *MemAntiq*, 12-14 (1980-1982), 31-40.
- Monah, Antonescu, Bujor 1980 - D. Monah, S. Antonescu, A. Bujor, *Raport preliminar asupra cercetărilor arheologice din com. Poduri, jud. Bacău*, în *Materiale și cercetări arheologice. A XIV-a Sesiune anuală de rapoarte* (Tulcea 1980) 86-99.
- Monah et al. 2001 - D. Monah și colab., *Poduri*, CCA (campania 2000), București, 190-195.
- Morintz, Roman 1968 - S. Morintz, P. Roman, *Aspekte des Ausgangs des Äneolithikums und der Übergangsstufe zur Bronzezeit in Raum der Niederdonau*, *Dacia*, N. S., 12, 45-128.
- Mozsolics 1967 - AmáliaMozsolics, *Bronzefunde des Karpatenbeckens. Depotfundhorizonte von Hajdúsámson und Kosziderpadlás*, Budapest.
- Munčaeu 1994 - R. M. Munčaeu, *Majkopskaja kul'tura*, în *Epoha bronzii Kavkaza i Srednej Azii*, Moskva, 158-225.
- Nečitajlo, Sanžarov 2002 - A. L. Nečitajlo, S. N. Sanžarov, *Novye materialy specializirovannogo proizvodstva epohi srednej bronzii*, în *Drevnejšie obščnosti zemledelcev i skotovodov Severnogo Pričernomor'ja* (V tys. do n. e-V vek n. e.), Tiraspol', 131-135.
- Nestor 1955 - I. Nestor, *Sur les débuts de la métallurgie de cuivre et du bronze en Roumanie* (comunicare prezentată la cel de-al X-lea Congres de Științe Istorice, Roma 1955), (separatum), Bucharest.
- Niculică, Cojocaru 2001 - B. Niculică, I. Cojocaru, *Noi date cu privire la un topor de aramă aparținând epocii bronzului, din colecțiile Muzeului Național al Bucovinei, recent publicat*, Suceava, 26-28 (1999-2001), 691-697.
- Nikolov 1964 - B. Nikolov, *Selišča i nekropoli ot bronzovata epoha v"v Vračansko*, *Arheologija*, Sofija, 6, 2, 69-77.
- Nikolova 1999 - Lolita Nikolova (with contributions by I. Manzura and C. Schuster), *The Balkans in Later Prehistory. Periodization, Chronology and Cultural Development in the Final Copper and Early Bronze Age (Fourth and Third Millennia B. C.)*, BAR, 791.

- Novotná 1970 - M. Novotná, *Die Äxte und Beile in der Slowakei*, PBF, IX/3.
 1998 - *Zur Chronologie der Bronzhortfunde im Karpatenbecken*, in *Tradition und Innovation. Prähistorische archäologie als historische Wissenschaft. Festschrift für Chr. Strahm*, Rahden/Westf., 349-369.
- Oancea, Drâmbocianu 1976 - Al. Oancea, V. Drâmbocianu, *Două topoare descoperite în județul Buzău*, SCIVA, 27/4, 565-566.
- Özgülç 1986 - Tahsin Özgülç, *Kültepe-Kaniş II. New Researches at the Trading Center of the Ancient Near East*, Ankara.
- Palincaş 1999/2000 - Nona Palincaş, *Un topor de bronz găsit la Bucureşti și câteva observații cu privire la tipul Pădureni*, BMTA, 5-6/5-6, 263-269.
- Parzinger 1993 - H. Parzinger, *Studien zur Chronologie und Kulturgeschichte der Jungstein-, Kupfer- und Frühbronzezeit zwischen Karpaten und Mittlerem Taurus*, Mainz.
- Picchelauri 1997 - K. Picchelauri, *Waffen der Breonzezeit aus Ost-Georgien*, Archäologie in Eurasien, 4, Espelkamp.
- Popescu 1965 - D. Popescu, *Asupra începuturilor epocii bronzului în România (Partea a II-a)*, SCIV, 16/2, 323-340.
- Prendi 1995 - F. Prendi, *L'âge du Bronze Ancien et Moyen en Albanie et ses rapports avec les régions avoisinantes*, in *Handel, Tausch und Verkehr im Bronze- und Früheisenzeitlichen Südosteuropa* (hrsg. B. Hänsel), München/Berlin, 243-257.
- Primas 1996 - M. Primas, *Velika Gruda I. Hügelgräber des frühen 3. Jahrtausends v. Chr. im Adriagebiet - Velika Gruda, Mala Gruda und ihr. Kontext*, UPA, 32.
- Rassamakin 1994 - Ju. Ja. Rassamakin, *The Main Directions of the Development of Early Pastoral Societies of Northern Pontic Zone: 4500-2450 BC (Pre-Yamnaya Cultures and Yamnaya Culture)*, B-PS 2, 29-70.
 1996 - *On early elements of the Globular Amphora culture and other central European cultures in the late eneolithic of the Northern Black Sea Region*, B-PS, 4, 112-132.
 1999- *The Eneolithic of the Black Sea Steppe: Dynamics of Cultural and Economic Development 4500-2300 B. C.*, in *Late Prehistoric Exploitation of the Eurasian Steppe* (Cambridge 1999), 59-182.
 2000 - *Kvitjanskaja kul'tura: istorija i sovremennoc sostojanie problemy*, *Stratum plus 2*, 117-177.
- Rezepkin 1991 - A. D. Rezepkin, *Problema genezisa Majkopskoj kul'tury*, in *Kavkaz v sisteme paleometaličeskih kul'tur Evrazii* (Telavi-Signaki 1986), Tbilissi, 72-77.
 2000 - *Das frühbronzezeitliche Gräberfeld von Klady und die Majkop-Kultur in Nordwestkaukasien*, *Archäologie in Eurasien*, 10 (Rahden/West.).
- Roman 1974 - P. Roman, *Das Problem der "schnurverzierten" Keramik in Südosteuropa*, JMV, 58, 157-174.
 1986 - *Perioada timpurie a epocii bronzului pe teritoriul României*, SCIVA, 37/1, 29-55.
 1989 - *Fenomenul indoeuropenizării și constituirii neamului tracic la Dunărea Inferioară în lumina cercetărilor arheologice*, *SympThrac*, 7, Tulcea, 49-55.
 1992 - *Die schnurverzierte Keramik aus dem Onești-Becken (Bez. Bacău), Rumänien; Onești-Becken*, in P. Roman, A. D.-Oprîtescu, J. Pál, *Beiträge zur Problematik der schnurverzierten Keramik Südosteuropas*, Heidelberg Akademie der Wissenschaften, Monographien, III, Mainz, 78-82, 176.
- Roman, Németsi 1986 - P. Roman, I. Németsi, *Descoperiri din perioada timpurie (pre-Otoman) a epocii bronzului în nord-vestul României*, SCIVA, 37/3, 198-232.
- Roman, Pál, Csaba 1973 - P. Roman, J. Pál, H. Csaba, *Cultura Jigodin. O cultură cu ceramică șnurată în estul Transilvaniei*, SCIV, 24/4, 559-574.
- Roska 1933 - M. Roska, *Le dépôt de haches en cuivre de Baniabic, département de Turda-Arieș*, *Dacia*, 3-4, (1927-1932), 352-355.
- Rotea 1993 - M. Rotea, *Contribuții privind bronzul timpuriu în centrul Transilvaniei*, *Thraco-Dacica*, XIV, 1-2, 65-86.
- Ryndina 1980 - N.V. Ryndina, *Metall v kul'turah šnurovoj keramiki ukrainskogo Predkarpat'ja, Podolii i Volyni*, SA, 3, 24-41.
- Rysin 1990 - M. B. Rysin, *Datirovka kompleksov iz Ešeri*, *KSIA AN SSSR*, 199, 9-16.
 1991 - *Litejnye formy iz poselenija Starčiki v Adygee*, *KSIA AN SSSR*, 203, 106-111.
- Řihovský 1992 - J. Řihovský, *Die Äxte, Beile, Meißel und Hämmer in Mähren*, PBF, IX/17.
- Sava 1992 - E. N. Sava, *Kul'tura mnogovalikovoj keramiki Dnestrovsko-Prutskogo mezhdureč'ja*, Kišinev.
- Schalk 1998 - Emily Schalk, *Die Entwicklung der prähistorischen Metallurgie im nordliche Karpatenbecken*, Rahden/West.

- Schmidt 1911 - H. Schmidt, *Vorläufiger Bericht über die Ausgrabungen 1909-1910 in Cucuteni bei Iassy (Rumänien)*, ZfE, 43, 582-601.
1932 - *Cucuteni in der Oberen Moldau, Rumänien*, Berlin-Leipzig.
- Schuster 1997 - C. Schuster, *Perioada timpurie a epocii bronzului în bazinele Argeşului şi Ialomîţei Superioare*, (rezumatul tezei de doctorat), Bucureşti.
- Sinjuk 1983 - A. T. Sinjuk, *Kurgany epohi bronzu Srednego Dona (Pavlovskij mogil'nik)*, Voroneţ.
- Sulimirski 1968 - T. Sulimirski, *Corded Ware and Globular Amphorae North-East of the Carpathians*, London.
- Svešnikov 1974 - I. K. Svešnikov, *Istoriya nasclennija Predkarpattja, Podillja i Volini v kinci III-na počatku II tisjačolittja do našoi eri*, Kiev.
1985 - *Podkarpatskaja kul'tura*, în *Arheologija USSR*, I, Kiev, 375-391.
1993 - *Novye pogrebenija načala bronzovogo veka na Zapadnoj Volyni*, RA, 3, 165-176.
- Şadurschi 1981 - P. Şadurschi, *Toporul cu gaură transversală descoperit la Oroftiana de Sus pe Prut*, Hierasus, 4, 7-11.
- Şilov 1982 - V. P. Şilov, *Topor Majkopskoj kul'tury v Kalmykij*, SA, 1, 215-218.
- Tallgren 1926 - E. S. Tallgren, *Etudes sur le Caucase du Nord*, ESA, 2.
- Telegin 1977 - D. Ja. Telegin, *Ob absoljutnom vozraste Jamnoj kul'tury i nekotorye voprosy hronologii eneolita juga Ukrainy*, SA, 2, 5-19.
- Tudor 1973 - Ersilia Tudor, *Un mormânt de la începutul epocii bronzului descoperit la Răcăciuni (judeţul Bacău)*, SCIV, 24/2, 283-289.
- Udrescu 1974 - T. Udrescu, *Descoperiri arheologice în jumătatea sudică a Moldovei cu privire la cultura Noua*, Carpica, 6, (1973-1974), 17-42.
- Ulanici 1979 - A. Ulanici, *Noi cercetări arheologice la Greci, judeţul Ilfov*, CA, 3, 9-26.
- Vasiliu 1995 - I. Vasiliu, *Noi informaţii privind epoca bronzului în nordul Dobrogei. Movilele funerare de la Luncaviţa, punctul "Drumul Vacilor"*, Peuce, 11, 117-140.
1996 - *Un nou topor de bronz cu tub de înmănuşare transversal din nordul Dobrogei*, Peuce, 12, 27-30.
- Vulpe 1959 - Alexandru Vulpe, *Depozitul de la Tufa şi topoarele cu ceafă cilindrică*, SCIV, 10/2, 265-276.
1964 - *Cu privire la unele topoare de aramă şi bronz din Moldova*, ArhMold, 2-3, 127-141.
1970 - *Die Äxte und Beile in Rumänien*, I, PBF, IX/2, München.
1975 - *Die Äxte und Beile in Rumänien*, II, PBF, IX/5, München.
1988 - *Varia. Archaeologica* (II), Thraco-Dacica, IX, 1-2, 207-217.
1989/1990 - *Neue Beiträge zur Chronologie und kulturellen Gliederung der Frühbronzezeit im unteren Donauegebiet*, Starinar, 40-41, 105-111.
1996 - *Consideraţii privind începutul şi definirea perioadei timpurii a epocii bronzului în România, în Timpul istoriei I. In onorem Ligiae Bârzu*, Bucureşti, 37-50.
- Vulpe, Tudor 1970 - Alexandru Vulpe, Ersilia Tudor, *Cu privire la topoarele de metal cu gaură de înmănuşare transversală*, SCIV, 21/3, 417-427.
- Žeravica 1993 - Z. Žeravica, *Äxte und Beile aus Dalmatien und anderen Teilen Kroatiens, Montenegro, Bosnien und Herzegowina*, PBF, IX/18, Stuttgart.
- Žaki 1960 - A. Žaki, *Toporki miedziane na północnych stokach Karpat*, AAC, 2, 87-105.

EARLY AND MIDDLE BRONZE AGE SHAFT-HOLE AXES IN MOLDAVIA. ATTEMPTS OF TYPOLOGY, CHRONOLOGY AND CULTURAL DEFINITION (I)

Summary

The first part of our study dedicated to the shaft-hole axes in the Carpathians-Prut region deal with the pieces of simple shapes, mainly dated to the Early Bronze Age (EBA) (IIIrd millenium B. C.). At present, for Moldavia we know a number of such axes of three times bigger than that published in 1970 by Al. Vulpe. The majority of the axes are stray finds, but some of them came or probably came from hoards. Few axes can be hypothetically connected to the settlements in the proximity of which they were found, but none of them are originated in the funeral contexts. The pieces are particularly located in the plateau zones. By contrast, in the steppe-like areas these simple shaft-hole axes are unknown. It can be observed a quite high typological variety of these axes. Some peculiarities in the shapes of the imitated foreign prototypes, which seem to be local, as well as probably local innovations (in the case of the shaft-hole axes of Mărăști type), could provided ground to presume a local metalworking at least within the EBA Târpești and Aldești cultural groups. However, the direct evidence for this activity (for example, casting moulds, crucible) are missing. For this reason it is still premature to state the existence in the Moldavian EBA of one or more proper local "metalworking foci". Another significant aspect is that the study of simple shaft-hole axes in Moldavia pointed out connections with cultural areas (Transylvania, eastern steppe, northern corded-ware cultural circle) for which there are ceramic "confirmations". In other words, the EBA cultural map of the Carpathian-Prut region, as defined by the study of pottery, is generally validate by the conclusions followed from the analysis of the shaft-hole axes.

From typological perspective, the Rădeni and Rotunda shaft-hole axes (pl. I/1-2) represent the simplest shapes. Both are accidental finds. The Rădeni axe belongs to the Baniabic type, but in contrast to the pieces of Vâlcele hoard, it is less massive (could be this a local feature?). Of special interest are the traits (both typological and composition of the metal) which Rotunda axe revealed. In this respect, the axe is quite similar to the group 2 (Korenevskij) of the Majkop shaft-hole axes (see Korenevskij 1974, 18-21, 30-31, fig. 6). Probably, the two Moldavian shaft-hole axes are connected to the EBA Târpești group, which might be dated between 2900 and

2600/2500 ± B. C. However, there are no reason to believe that such artifacts are pure local innovations, but, maybe, local imitations of Transylvanian and Caucasian types (or even imports). For the prototype (?) of the Rotunda axe, the population of the Pit-Grave culture may have acted as intermediaries, the specific PG burials being known in the area located to the west of the Siret river (Broșteni, Târpești).

The Corbasca type (Vulpe) is represents in Moldavia by the Corbasca axe (found in a hoard) (pl. I/3) and by two other pieces (Poduri and Osoi) (pl. I/4-5) which, however, have some morphological peculiarities. A good typological correspondence for the Corbasca axe is to be found in a piece from Sebeș (Alba County, Transylvania), but some parallels with axes in Bulgaria (T-8 type - Černyh), Montenegro and Albania existed, too. There are no common traits with the simplest axes in Moldavia discovered at Rădeni and Rotunda. We advance the hypothesis that the Corbasca axe is in connection with the EBA Aldești group (in the Tutova hills), which has a cultural component of south-eastern Transylvanian origin (Zăbala) in its roots. A date from the second quarter of the IIIrd millenium B. C. seems to be more likely for the oldest occurrence of the Corbasca type axes eastern Carpathians. For the Poduri axe we suggest a little later dating, followed from its advanced shape, compare to the Corbasca shaft-hole axe, but a connection with the MBA Costișa-Ciomortan culture, as was often proposed, it is out of question.

As far as the Darabani type (Vulpe) (Vulpe 1970, 41-42) is concerns, we share the opinion that the axes ascribed to it belong in fact to at least two different typological series (Mărăști and Darabani).

The first one, Mărăști type, includes medium size shaft-hole axes, with profiled shafts and the back of the body arc-shaped. The blade ended with a relatively wide cutting edge. Within this type, two variants can be distinguished: Oroftiana (Oroftiana de Sus, Miroslovești) (pl. I/6-7), represents by axes with a pentagonal cross-section of the blade, and Mărăști ("classical" variant) (Mărăști, Găiceana) (pl. I/8-9) which includes axes with hexagonal cross-section of the blade. The classical Mărăști pieces are similar (by means of shape, size and even proportion) to our Darabani axes, the only different

element is the profile of the back of the body, always curved at the Mărăști axes. Moreover, the latter are close, from typological point of view, to the main variant of the Kozarac type, which in its distribution area has reliable benchmarks for the dating (used to estimate the absolute chronology of the Mărăști axes in the time span between 2700 B. C. and around the 25/24 centuries B. C.).

The Izvorul Berheciului axe has a peculiar shape (pl. I/10). This one has a heavily body, with a strong curved blade, a characteristic of the "eastern" shaft-hole axes (Kolontaevka type), but with a long, prolonged shaft, trait specific for the Mărăști axes, and an hexagonal cross-section of the blade. Taking into consideration also the location of the axe, we consider as a possibility the interpretation of the Izvorul Berheciului axe as a typological mixed example, namely, the "grafting" of the Kolontaevka elements on a Mărăști tradition (the "classical" variant). Parallels for this axe also occur among the shaft-hole axes connected to the Alazani-Bedeni group (Transcaucasian area) (of Gatyn-kalc type - Korenevskij or of Alazani-Bedeni type - Picchelaury). The available evidence point to a broader date in the second half of the IIIrd millenium B. C. for the Izvorul Berheciului axe.

The typological place of the Petricani (pl. II/1) and Goești (pl. II/2) shaft-hole axes is more difficult to establish. They can be seen either as intermediate shapes between the Poduri axe and Mărăști type, or as pieces which gravitate around the archaic variant (Orofțiana) of the Mărăști axes.

The Darabani type (cf. to our own typological estimation) is represented in Moldavia by the Lespezi axe (pl. II/4). This type was distributed to the north of the Mărăști type area and has some similarities with the Kozarac type and with pieces located on the Caucasian region (for example, with the Phaskau I axes - Korenevskij). The only marks for the dating of the Darabani axes are delivery by the Stubło hoard (after 2300/2250 B. C. up to the 20/19 centuries B. C.). However, we estimate that the oldest Darabani artifacts might have been dated as early as the middle of the IIIrd millenium B. C.

Based on the recent evidence, it seems to me more realistic to ascribe the majority of the Mărăști axes to the Aldești and Târpești assemblages (especially to their later stages) and the Darabani shaft-hole axes to the corded-ware cultural circle documented in the westernmost part of Ukraine (included the later stage of the Subcarpathian culture and the Strzyżów group).

Through its short shaft, the Dragomirești axe (pl. II/5) is closer to an axe included in the Halânga variant of the Izvoarele type, but there are still morphological

elements which can be assumed to the Pădureni type (see, Dumitroaia 1985, 466). Some similarities with the Poliochni axe (particularly, as far as the shape and traits of the shaft are concern) and the possibility that it represents an advanced variant (?) of the Izvoarele type, make us to take into consideration a chronological position of the Dragomirești axe in the third quarter of the IIIrd millenium B. C. By contrast, the Pustieta-Oniceni axe (pl. II/6) displays close morphological links with the shaft-hole axes ascribed to the Érd type.

Although the Răcătău axe (pl. II/7) was ascribed to the Izvoarele type (Vulpe 1988, 207, 209, notes 4 and 15) or to a typological set placed between the Izvoarele type and Pădureni axes (Dumitroaia 1985, 466), we consider that it displays the significant features of the Dumbrăvioara type. However, the hexagonal cross-section of the blade can indicate either an advanced variant of the Dumbrăvioara type, or the import of the cast technology in closed moulds. The dating of the Răcătău axe is still a matter of debate. Generally, this type of shaft-hole axe was connected by the majority of the scholars to the cultural-chronological horizon Glina "Runcuri" - Jigodin group - Schnuckenber B - Roșia group (the second half of the Romanian EBA), but the excavator of the site where the Moldavian axe was found ascribed it to the Monteoru Ic3, Ic2 culture (namely, to the first half of the Romanian MBA) (Căpitanu 1976, 34).

So far, only two shaft-hole axes in Moldavia (Murgeni and Osebiți) (pl. II/8-9) can be firmly attributed to the proper "eastern" types, namely, to the Kolontaevka type (Korenevskij). In fact, they belong to different variants of that type. Moreover, the Osebiți axe has analogies among the pieces ascribed to the Soci-Korca type (Korenevskij), in the Caucasian zone (MBA). The Murgeni axe, morphologically less advanced than the Osebiți type axes, can be connected to the late Catacomb-Grave tribes, while the Osebiți axes are rather related to the Matca-Evpatorija-Pologi monuments (see, *Burtănescu 2002*) or to the Multi-Belted Pottery culture (*Mnogo-valikovaja*) (the first quarter of the IIrd millenium B. C.).

A quite surprisingly axe, from typological perspective, seems to be the Mălușteni piece (pl. II/10). Its features (long and large blade, with the plane of the shaft oblique to the body and a thin blade in section) are common to the shaft-hole axes included in the older series of the Veselinovo axes. However, the edges of the shaft were equipped with "ribs" in a manner fairly specific for the Pădureni axes. At Bungetu-de-Sus (Wallachia) a similar Veselinovo I axe (belongs to the Siroupolis-Sevlievo variant) with "ribs" on the shaft has come to light (Chicideanu 1973, fig. 1/b). Fairly clear typological

parallels for the Mălușteni axe are also found among the pieces discovered in the Caucasian region (Badaani, Starčiki). The cultural-chronological horizon proposed for the Bungetu-de-Sus axe, namely, Tei I-Monteoru Ic3, can

be also assumed for the Mălușteni axes. Consequently, a dating around the 20 century B. C. and later, but no older than 21 century B. C., may be accepted for the shaft-hole axe discussed here.

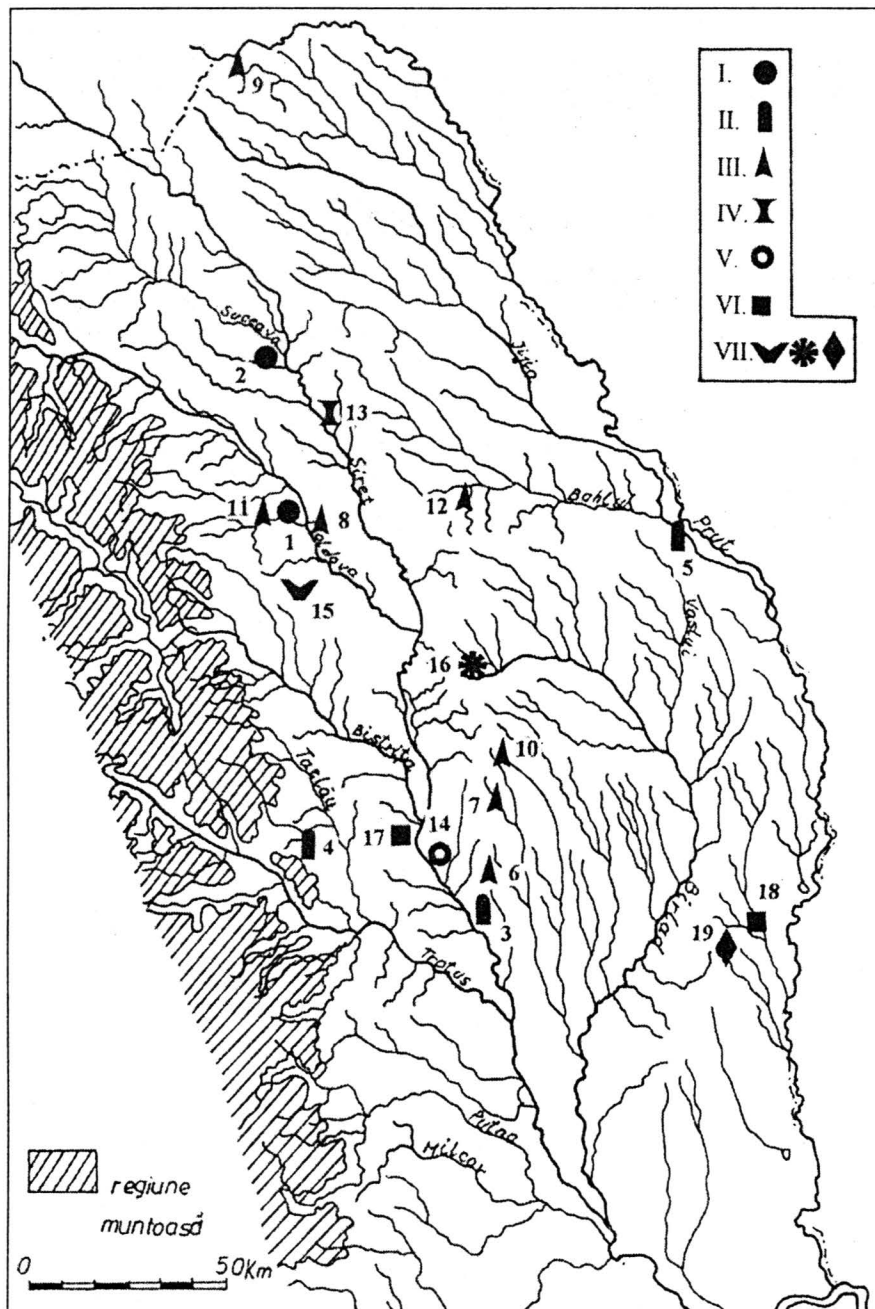
LIST OF ILLUSTRATIONS

Map 1. The location of the simple shaft-hole axes in Moldavia. I. Archaic shapes; II. Corbasca type; III. Mărăști type; IV. Darabani type; V. Dumbrăvioara type; VI. Axes with features of the eastern types; VII. Other. (1. Rădeni; 2. Rotunda; 3. Corbasca; 4. Poduri; 5. Osoi; 6. Găiceana; 7. Mărăști; 8. Miroslovești, 9. Oroftiana de Sus; 10. Izvorul Berheciului; 11. Petricani; 12. Goești; 13. Lespezi; 14. Răcătău; 15. Dragomirești; 16. Pustieta; 17. Osebiți; 18. 23 August-Murgeni; 19. Mălușteni).

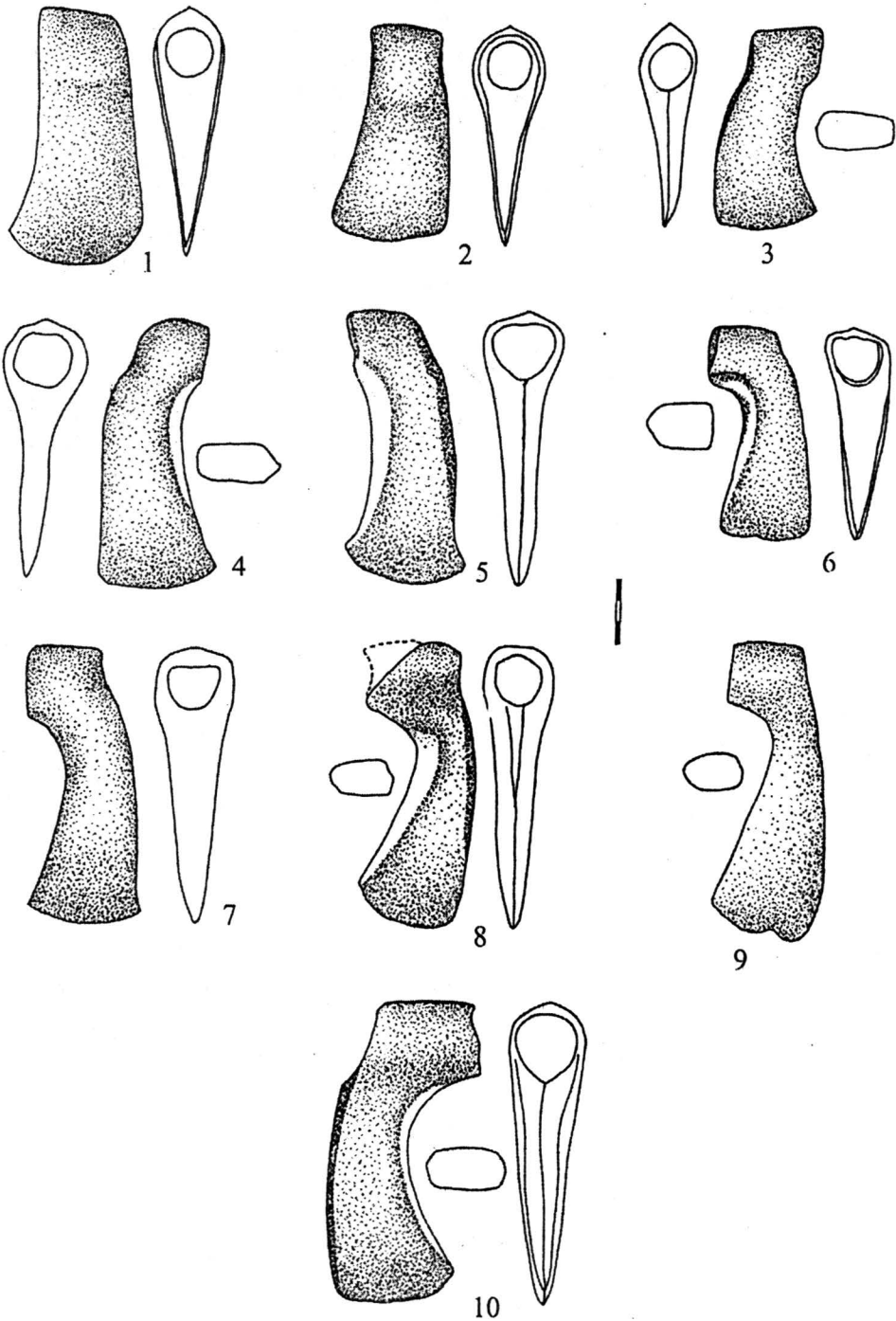
Plate I. Shaft-hole axes in Moldavia. 1. Rădeni; 2. Rotunda; 3. Corb(e)asca; 4. Poduri; 5. Osoi; 6. Oroftiana de Sus; 7. Miroslovești; 8. Mărăști; 9. Găiceana; 10. Izvorul Berheciului.

Plate II. Shaft-hole axes in Moldavia. 1. Petricani; 2. Goești; 3. Darabani; 4. Lespezi; 5. Dragomirești; 6. Pustieta; 7. Răcătău; 8. Murgeni; 9. Ose(ă)biți; 10. Mălușteni.

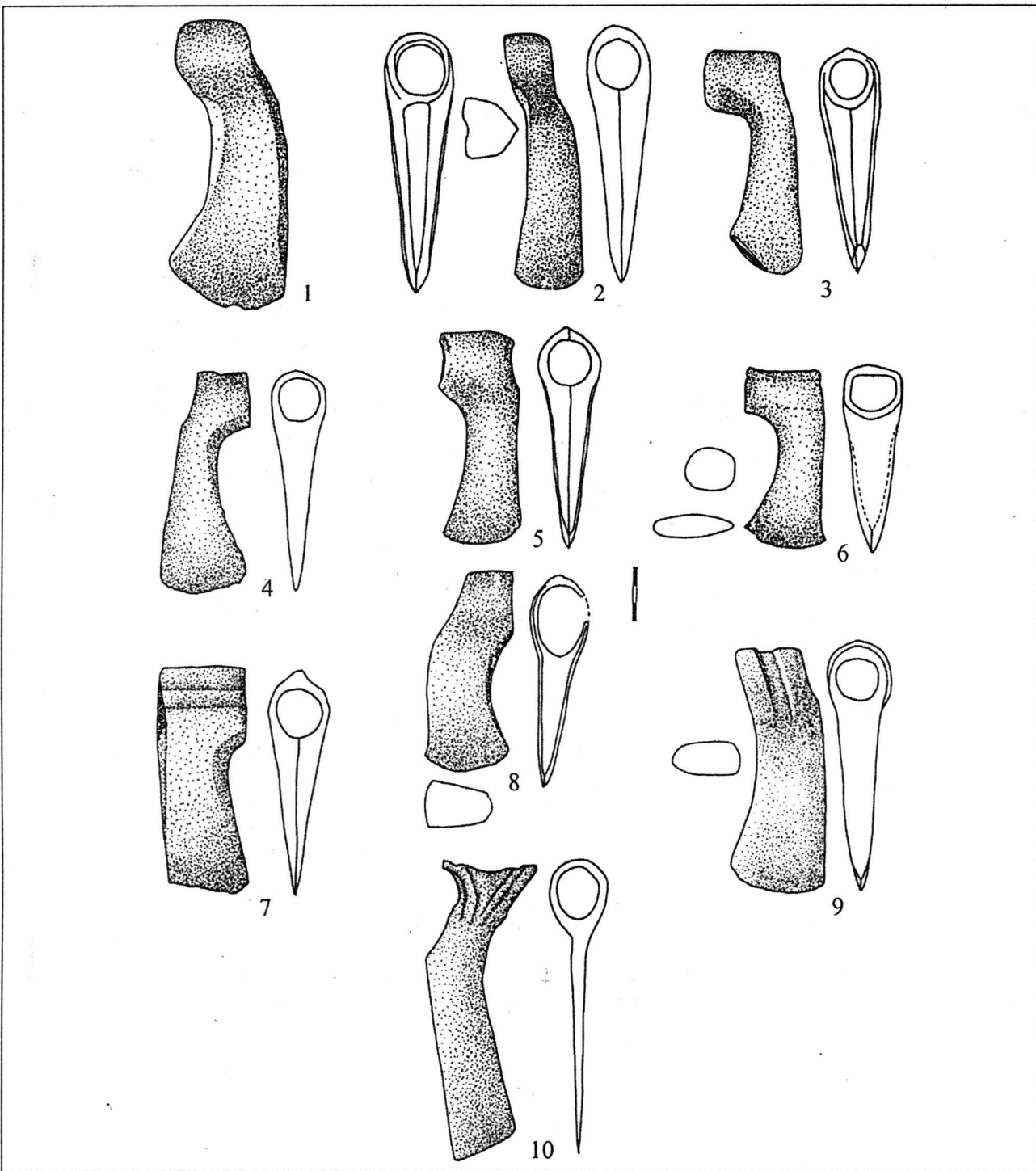
Tabel I. Attempt of chronological location for some shaft-hole axes discovered in Moldavia.

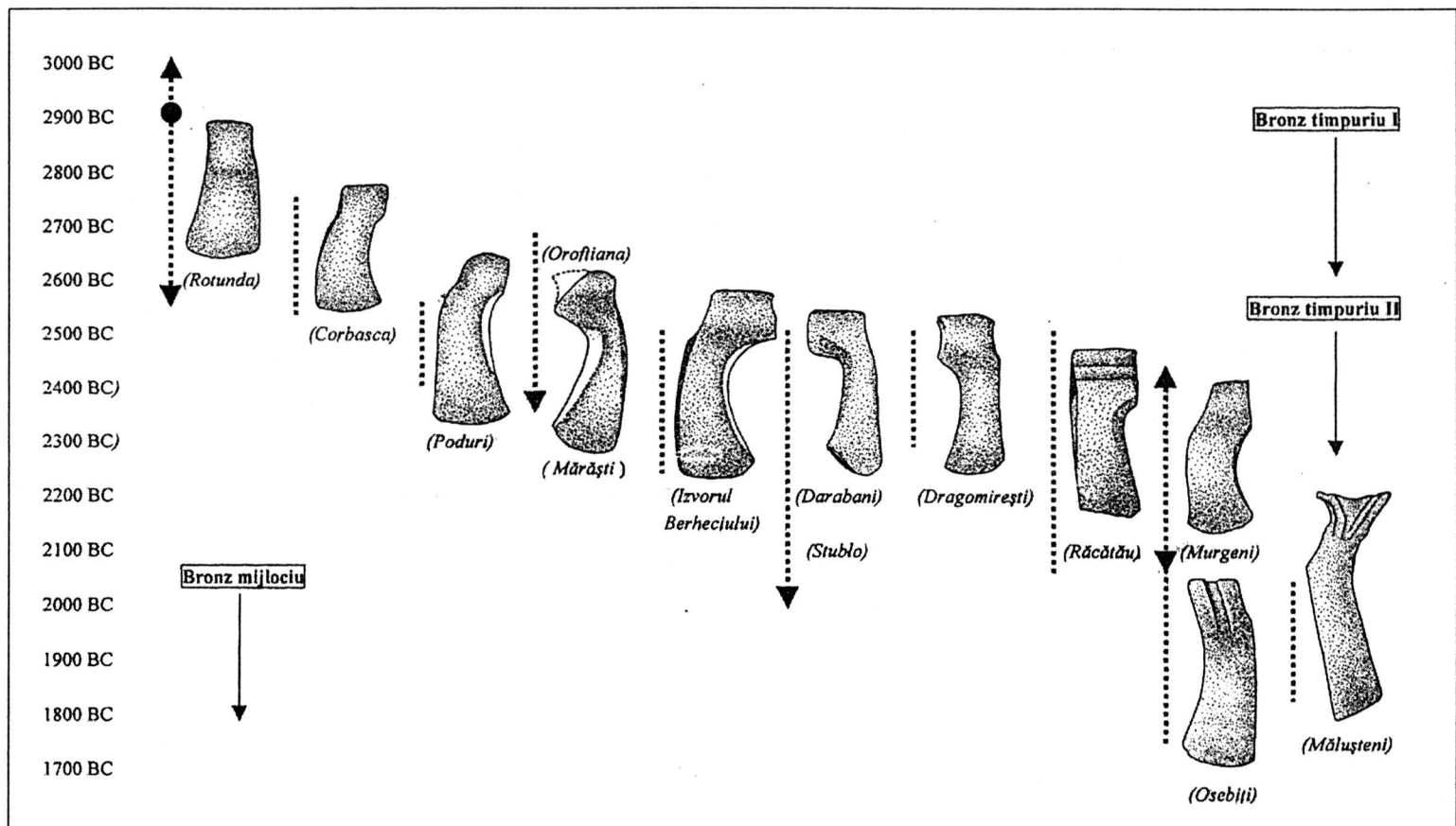
Harta 1. Localizarea descoperirilor de topoare cu manșon transversal și tăiș vertical de forme simple din Moldova. I. Topoare arhaice; II. Tipul Corbasca (și piese circumscrise acestuia); III. Tipul Mărăști (și topoare circumscrise acestuia); IV. Tipul Darabani; V. Tipul Dumbrăvioara; VI. Topoare ce aparțin tipurilor răsăritene; VII. Alte topoare. (1. Rădeni; 2. Rotunda; 3. Corbasca; 4. Poduri; 5. Osoi; 6. Găiceana; 7. Mărăști; 8. Miroslavești; 9. Oroftiana de Sus; 10. Izvorul Berheciului; 11. Petricani; 12. Goești; 13. Lespezi; 14. Răcătău; 15. Dragomirești; 16. Pustieta; 17. Osebiți; 18. 23 August-Murgeni; 19. Mălușteni).

Plaușa 1. Topoare cu tub transversal pentru fixarea cozii și tăiș vertical din Moldova. 1. Rădeni; 2. Rotunda; 3. Corb(e)asca; 4. Poduri; 5. Osoi; 6. Oroftiana de Sus; 7. Miroslavești; 8. Mărăști; 9. Găiceana; 10. Izvorul Berheciului.

Plaușă II. Topoare cu tub transversal pentru fixarea cozii și tăiș vertical din Moldova. 1. Petricani; 2. Goești; 3. Darabani; 4. Lespezi; 5. Dragomircești; 6. Pustieta; 7. Răcătău; 8. Murgeni; 9. Ose(ă)biți; 10. Mălușteni.

Tabel I. Încercare de poziționare cronologică a unor topoare cu tub de fixare a cozii și un singur tăiș descoperite în Moldova.

